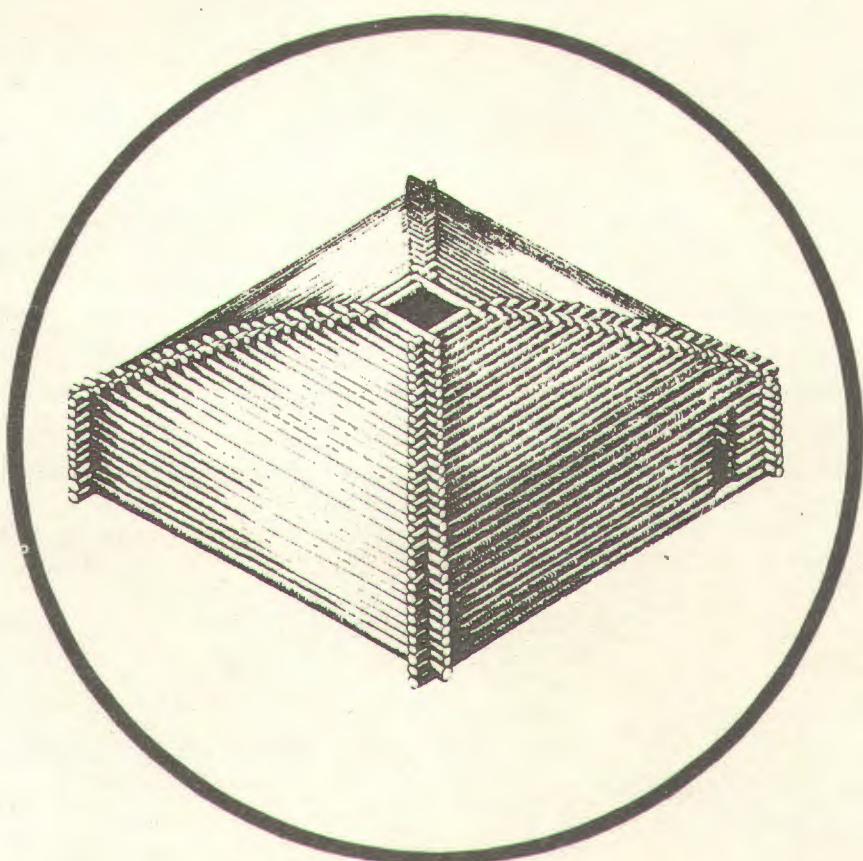


გერამ ყიფის
ნოდარ ააგუკელი

„კრლხერი“ და „ვრციგიული“
სახლები



VITRUVIUS
II, I, 4, 5

თბილისი
1995

საქართველოს შალვა ამირანაშვილის სახელობის
ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის სარედაქციო ჯგუფი

არქიტექტურის რომაელი თეორეტიკოსის ვიტრუვიუსის ტრაქტატში „არქიტექტურის ათი წიგნი“, საღაც თავმოყრილია ძველი არქიტექტურული და საამშენებლო მემკვიდრეობა, აღწერილია კოლხური და ფრიგიული სახლებიც, როგორც საცხოვრისთა უძველესი ნიმუშები. ნამრომის მიზანია, ყველა არსებული მონაცემის ურთიერთშეჯრებით, განსაზღვროს აღწერილ ნაგებობათა ტიპოლოგია, მათი არქიტექტურული სახის ჩეკონსტრუქცია.

სამაცნერო რეზაქტორები:

ალექსანდრე ჯავახიშვილი
ოთარ ლორთქიფანიძე

რეზანზენტები:

ცაცა თოლორდავა
დარექან კაჭარავა

რეზაქტორი:

ნინო ნაღარაია

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ
ЦЕНТР АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ ИСКУССТВ ГРУЗИИ
имени Ш. Я. АМИРАНАШВИЛИ

ГУРАМ КИПИАНИ
НОДАР АМАШУКЕЛИ

„КОЛХСКИЕ“ И „ФРИГИЙСКИЕ“
ДОМА

VITRUVIUS
II, I, 4, 5

ТБИЛИСИ
1995

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
არქიტექტურის კვლევის ცენტრი
საქართველოს მართვა ამინისტრის სახელობის ხელოვნების
სახელმწიფო მუზეუმი
გურამ ყიფიაძე
ცოდარ ამაშუკალი

„პოლჩური“ და „ვრიბიული“
სახლები

VITRUVIUS
II, I, 4, 5

თბილისი
1995

VITRUVIUS

II, I, 4, 5

Apud nationem Colchorum in Ponto propter silvarum abundantiam arboribus perpetuis planis dextra ad sinistra in terra positis, spatio inter eas relicto quanto arborum longitudines patiuntur, conlocantur in extremis partibus earum supra alterae transversae, quae circumcludunt medium spatium habitationis; tum insuper alternis trabibus ex quattuor partibus angulos jugementantes et ita paries arboribus statuentes ad perpendiculum imarum educunt ad altitudinem turres intervallaque, quae relinquunt propter crassitudinem materiae schidiis et luto obstruunt, item tecta, recidentes ab extremo transtra traiciunt gradatim contrahentes, et ita ex quattuor partibus ad altitudinem educunt medio metas quas fronde et lato tegentes efficiunt barbarico more testudinata turrium tecta.

5. Phryges vero, qui compestribus locis sunt habitantes, propter inopiam silvarum egentes materiae eligunt tumulos naturales eosque medio fossura distinente et itinera perfodientes dilatant spatia quantum patitur. Insuper autem stipites inter se religantes metas efficiunt, quas harundinibns et sarmantis tegentis exaggerant supra habitationes et terra maximos grumos.

შესავალი

რომაელი ინჟინრისა და არქიტექტორის კიტრუვიუსის ტრაქტატი „De Architectura Libri Decem“ – „არქიტექტურის ათი წიგნი“ ანტიკური ხანის ერთადერთი ჩენიამდე სრულყოფილად მოღწეული კოვლის მომცველი შრომაა, სადაც თანმიმდევრულადა გადმოცემული იმდროინდელი ცოდნის მთელი ის სისტემა, რაც აუცილებელ იარაღად ითვლებოდა ხუროთმოძღვრისა და მშენებლისათვის, იგი ერთდროულად არქიტექტურული ცნობარიცაა და მეცნიერული, თეორიული ხასიათის ნაშრომიც – ერთგვარი ტექნიკური ენციკლოპედია.

ტრაქტატის ავტორის აზრით, არქიტექტურა მრავლის მომცველი ცნებაა და ძირითადად სამ დარგს აერთიანებს: საკუთრივ არქიტექტურას ანუ საამშენებლო ტექნიკას და ხელოვნებას (I-VIII წიგნები), გნომონიკას – დროის საზომხლსაწყოთა ტექნიკლოგიას (IX) და მექანიკას ანუ ცოდნას ამწევების, წყლის გადასაგდები მოწყობილობების, საალყოდა სატყორცნი მანქანების შესახებ (X).

კიტრუვიუსი თავად მოგითხოვბს, საქმაოდ ძუნწად თავის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე: მამამისი არქიტექტორი კოფილა და განათლებაც მისგან მიუღია,¹ როგორც პოლიორკეტიკოსი, მხატვრობდა იულიუს კეისრის ლეგიონებში² და ლაშქრობებისას ალბათ ბევრი ქვეყანა მოიხილა. როგორც ფიქრობენ, ინჟინრად მოღვაწეობდა იგი ოქტავიანეს დროსაც³. ყველა მისი ავტობიოგრაფიული მონაცემის შეჯვრებით კიტრუვიუსი ძვ.წ. I-ის მეორე ნახევრის მოღვაწედ გვევლინება.⁴ იგი ძირითადად ინჟინრია, თუმც თავის დამოუკიდებელ არქიტექტურულ ქმნილებასაც ასახელებს – ბაზილიკას Colonia Julia Fanestris-ში,⁵ რაც დღევანდელ ფანოში, ადრიატიკის სანაპიროზე ლოკალიზდება.

ტრაქტატი კიტრუვიუსმა პრინცეპსს, ოქტავიანე ავგუსტუსს მიუძღვნა, სრულიად გამიზნულად. თავისი ქმნილების შესავალში, რომელიც ძირითადად მიმართვა იქტავიანესადმი, ასაბუთებს მისი შექმნის აუცილებლობას – იმპერიის კეთილდღეობისათვის, მისი პრესტიჟისა და სიდიადისათვის უნდა შეიქმნას მონუმენტური საზოგადოებრივი ნაგებობანი და ეს საამშენებლო მოღვაწეობა ცოდნაზე უნდა იყოს დაფუძნებული.⁶ ა ასეთი ხასიათის შრომაში აისახა ქართული სინამდვილე „კოლხური“ და ჩენია აზრით, „ფრიგიული“ სახლითაც, რომელსაც კიტრუვიუსმა თავისი ქმნილების მეორე წიგნის პირველი თავის მე-4 და მე-5 განაკვეთები მიუძღვნა.

ტრაქტატის ტექსტი არ გახლავთ თანაბრად მწყობრი და არც ერთნაირი ინფორმაციული სიცხადე ახასიათებს მის ცალკეულ ნაწილებს. მასში ძუნდოვან ადგილებსაც ვხედებით და თემის ღრმა ცოდნით გადმოცემულ მეთოდებსა და რეკომენდაციებსაც.⁷ „კოლხური“ და „ფრიგიული“ სახლების აღწერილობანი ლაკონურობით გამოიჩეება, კიტრუვიუსს საქებით ჩამოყალიბებული აზრი აქვს მათზე, მაგრამ ტექსტში ყველაფერი ცხადი და ნათელი არ არის, რაც ნაწილობრივ იმით აიხსნება, რომ მას ამდაგვარი ქმნილებანი არ უხილავს, თხრობისას იგი თავის წყაროს ყერდნობოდა.⁸ ერთი რამ კი უდავოა: ამ სახლებმა რაღაც განსაკუთრებულით მიიპყრეს მისი ყურადღება.

კელების მიზანი ამ საცხოვრისთა სახის წარმოდგენა, მათი ტოპოლოგიის დაგენის ცდა, რაც კიტრუვიუსის მიერ შეიგადაშიგ ნაგულისხმეული დეტალების ამოცნობასა და თავისი ადგილის მიჩნასაც გულისხმობს. ამისათვის არქიოლოგიურ მონაპოვრებასა და ეთნოგრაფიულ პარალელებს მოვიხმობთ. გარდა ამისა, თვით ტექსტის ინფორმაციული შესაძლებლობანიც არ არის ამოწურელი.

კოლხური სახლი

თითქმის ყველა მქონეგარს, ვინც კი ამიერკავკასიის ხუროთმოძღვრების ზოგად თუ კონკრეტულ საკითხს შეხებია, „კოლხური სახლი“ მოხსენებული აქვს თავის შრომაში. მას სპეციალური გამოკელევებიც მიეძღვნა,⁹ სადაც ტექსტისა და ჭამხმარე მასალის ანალიზითა და ურთიერთშეჯვრებით წარმოსახულია კოლხთა საცხოვრისი, გამოთქმულია მოსაზრებანი მისი კონსტრუქციული და მოცულობითი თავისებურებების შესახებ. თვალსაზრისები „კოლხურ სახლზე“ ერთმანეთისაგან საქმაოდ განსხვავდება, რადგან ტრაქტატის სახით საქმე გვაქს წყაროსთან, მის საქმაოდ რთულ დათინურ ტექსტთან, სადაც არქიტექტურული ტერმინები და განსაზღვრებანი სხვადასხვანაირად შეიძლება იქნას ახსნილი.

დღემდე ქართულ ენაზე „კოლხური სახლის“ სამი თარგმანი მოგეცილება: შალვა ამირანაშვილის, მაქსიმე ბერძნიშვილისა და ლონგინოზ სუმბაძის.

შალვა ამირანაშვილის თარგმანი:

„პონტოში მცხოვრები კოლხების ტომი, რომელსაც ტყეები ჭარბად მოეპოვებოდა, მთლიანი ხის ძელებს პირდაპირ მიწაზე აწყობს მარჯვნივ და მარცხნივ, სტოკებს მათ შორის მანძილს, რომელიც ძელთა სიგრძეს უდრის. შემდგომ მათ ბოლო ნაწილებზე ზემოდან გარდიგარდმო დაწყობენ სხვა ძელებს იმნაირად, რომ შენობის შუა სიკრცე

შეიკვრება. ამის შემდგომ კუთხეებს ოთხივე მხრიდან შეკრავენ ძელების ერთიმეორებზე შენაცვლებით დაღაგების წესით, ამოყავთ კედლები და სანათურები (კომები) პერსენდიკულარელად (საძირკვლისა), ხოლო ცარიელ ადგილებს, რომლებიც რჩება ძელთა სიმსხოს გამო, ავსებენ ნაფოტებითა და თიხით; ამავე წესით სახურავებს აგებენ: ამოკლებენ განის კოჭებს, გაღაჯვარედინების საშალებით თანდათანისათვის ავირისებენ და ამრიგად ოთხი მხრიდან შუა ადგილას ამოყავთ პირამიდა (ბანი), რომელსაც უარავენ ფოთლებითა და თივით; ამ ბარბაროსული წესით თაღიან სახურავებს აგებენ“.¹⁰

მაქსიმე ბერძნიშვილის თარგმანი:

„ძოლხთა ხალხი პონტოში ხე-ტყის ხიუხვის გამო პირდაპირ დედამიწაზე აღავებს მარჯვნივ და მარცხნივ მთელ-მთელ ძელებს და ამ ორ წევებს შეა ტოვებს ადგილს, ძელების სიგრძის ოფენას; შემდევ ამ წევებითა ორივე ბოლოში აღავებს გარდა-გარდო თრ ხევა წევებს; ამრიგად შემოველება წრე მათ შეა მდებარე ბინას (ე.ი. საცხოვრებელ ფართობს). შემდევ კოლხები ითხივე მხარეზე – შენაცვლებით ორ ერთი მეორის მოკირდაპირე მხარეზე – აღავებენ ზედ ძელებს ისე, რომ კუთხეებს აერთებენ და კედლებს წარმოქმნიან, და ფუძის შვეულად აგებენ ქოხებს, ხოლო ხარვეზებს, რაც რჩება ძელებს შუა, მასალის სისქის გამო, ისინი ავსებენ ნაფოტებით და თიხით. სწორედ ასევე გარდიგარდო კოჭების ბოლოთა და მათი თანდათანი დამოკლებით, თითქოს საფეხურებიაო, მათ ამოკლებით მოკლებით მხრიდან ზევხევით და შუაში აეტებენ პირამიდისებურ კენწეროებს, რომელსაც მერე გადახურავენ ხოლმე ფოთლებითა და თიხით და ასეთი ტლანქი წესით აშენებენ თავიანთი ქოხების თაღიან სახურავებს“.¹¹

ლონგინოზ სუმბაძის თარგმანი:

„ძოლხები პონტოს მხარეში ტყის ხიუხვის გამო აწყობენ მიწაზე მარჯვნივ და მარცხნივ მთლიან ხეებს ერთმანეთს შორის მათი სიგრძის ტოლი მანძილის დატოვებით, მათ ზემოდან კი თავსა და ბოლოს გარდიგარდო გასძებენ სხვა ძელებს, რომლებიც ამგარად ზღუდავენ ბინას შინაგან სივრცეს. შემდევ, ითხივე მხარეს კუთხეებში შეუღლებული ხეების თანდათანობით წყობით ამოკლებით რა ძირითა ძელების შვეულად ზის კედლები, აგებენ კოჭებს, და შუალედებს კი, რომლებიც ხეებს შორის რჩება მათი სისქის გამო, ამოავსებენ ფათხებითა და თიხით. ასევე (აგებენ) სახურავებსაც: გასდებენ რა ნაპირიდან დაცილებით გასაყარებს, რომლებიც ზევითკენ თანდათანობით მოკლება, ითხივე მხრიდან შეისკენ ამოკლებით პირამიდები, რომლებიც თიხით დახურული წარმოადგენენ ბარბაროსთათვის ჩვეულებრივ კუშმაგვარ კოშკურ სახურავებს“.¹²

ლ.სუმბაძემ თარგმანი ჩამოაყალიბა და დახვეწა იმ კელევის საფუძველზე, რომელიც „ძოლხური სახლის“ არსის შეცნობას ითვალისწინებდა. ამიტომ ჩვენს ნარკვეში სწორედ მისეულ ტექსტს დავეკრძნობით, აღწერილობის შესაბამისად განვიხილავთ ამ საცხოვრისთან დაკავშირებულ საღავო და ბუნდოვან საკითხებს.

დასაწყისში ვეცნობით, თუ როგორ იზღუდება საცხოვრისის ფართობი: მიწაზე იდება ერთმანეთის პარალელურად ორი, თანაბარი სიგრძის მორი ისე, რომ მათ შორის მანძილი თვით მათი სიგრძის ტოლია, ზემოდან კი მათ კიდევმთ ეჭვობა კვლავ ორი, ერთმანეთის პარალელური მორი (ტაბ.I,8). შემოისაზღვრა ნაგებობის კვადრატული გეგმა. ასეთი წყობა გარე ნარჩენებს ანუ ქილიგებს წარმოშობს, რაც ზის კონსტრუქციული ბუნებითაა ნაკარნახვი და იგი უცვლელი წესია, იმისდა მიუხედავად, ნაგებობა მორებითა შედგენილი, ძელებითა თუ ფიცრებით. ვიტრუვიუსის იმ კომენტატორთა უკრავლებობას, რომელთაც რეკონსტრუირებული აქვთ „კოლხური სახლი“, მორების წყობას სწორედ ქილიგებით წარმოისახვს, მაგრამ კონსტრუქციაში კი აზრთა სხვაობა ნამდვილადაა, – რა მეთოდით უკავშირდება მორები ერთმანეთს ანუ როგორ ებრიან ისინი ნაგებობის კუთხეებში ურთიერთს, იკვეთება მორები ურთიერთჭდობისათვის თუ უბრალოდ ერთმანეთზე აწყვარა. უგანასკნელი აზრი პირველად ფრანგი კომენტორის პეროს რეკონსტრუქციაზე აისახა (ტაბ.II,4) და შემდგომ ლ.სუმბაძემ განავითარა, მასაც მიაჩნდა, რომ საკედლები მორები პირდაპირ ერთმანეთზე ჭდობის გარეშე ეწყობოდა (ტაბ.III,6),¹³ მაგრამ ამდაგვარი წყობით შეუძლებელია სრულყოფილი ნაგებობის აღმართვა¹⁴ და ამიტომაც „კოლხური“ სახლისათვის ეს კონსტრუქცია საქვეოდა მიჩნეული სხვა მეცნიერებრივი მიერ.¹⁵ ასეთი წარმოსახვისათვის ლ.სუმბაძეს საფუძველს თვით ვიტრუვიუსის ტექსტი აძლევს: „...შეალედებს (intervallaque) კი, რომლებიც ხეებს შორის რჩება მათი სისქის გამო...“ ცხადია, თუ შეალედები დაკითხავთ ლრიჭოს, მაშინ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მორები ერთმანეთზე აწყვარა,¹⁶ რადგან ჭდობა, თუ იგი განხორციელებულია მორების ორმხრივი კეთით, დაობებს კედლის სტრუქტურაში გამორიცხავს. ვ.გაგოშიძემ ამ საკითხის დასაზუსტებლად სწორედ არქეოლოგიური მონაპოვარი მოიშველია¹⁷ – ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ გამოვლენილი ზის ნაგებობის ნაშთები (ტაბ.I,1), სადაც ჩანს, რომ მორები მხოლოდ ცალი მხრიდან იკვეთებოდა და ყოველი მათგანი ამონაკეთით ზემოდან ედგმოდა ქვედა მორეს. ასეთი ჭდობა პორიზონტალურ ვიტრორიზონტებს წარმოშობს მორებს შორის, დაახლოებით მათი დიამეტრის 1/6-ის ტოლი სიმაღლისას.

ნოსირის ხის ნაგებობა ძვ.წ. II ათასწლეულით თარიღდება,¹⁸ ზოლო ძვ.წ. V-IV სს-ის ხის საცხოვრისში, „სიმაგრეზე“ კოლხეთის ექსპედიციის მიერ მიკვლეულ ნაგებობაში საკედლე მორებს შორის არავითარი ღრიჭო არაა (ტაბ.I,3,4).¹⁹ ეს მიღწეულია იმით, რომ ყოველი მორი ორივე მხრიდან ამოკვეთილია დიამეტრის 1/4-ით (ტაბ.I,2). ასეთი ჭდობა მორებისა „კოლხური“ სახლისათვის გ.ლევავაშ ივარაუდა (ტაბ.III,4),²⁰ თუმც აღარ დაუზუსტებია, რა იფარებოდა მაშინ „ფათხებითა და თიხით“. მისი ვარაუდი ვანის გათხრებშაც დაადასტურა ე.წ. „საგანძურის“ ხის ნაგებობის ნაშთებით (ძვ.წ. II ს), სადაც შემორჩა მისი თიხით შელესილობის ფრაგმენტები,²¹ რომლებგეც ნათლად ჩანს ერთმანეთთან მჰქილროლ მიჯრილი მორების კვალი (ტაბ.I,5,6). ე.ი. ჩანს, რომ არავითარი გამჭოლი შუალედი მორებს შორის არაა. ესაა მორების სრულყოფილი ჭდობის შედეგი. ეს დადასტურდა „სიმაგრეზეც“ და ვანშიც და უცვლელად დღესაც ფუნქციონირებს ხის ნაგებობებში (ტაბ.I,7).

თუ ასეთივე კონსტრუქციით წარმოვადგენთ „კოლხური სახლის“ ქედლებს, მაშინ გასარკვევი რჩება, რაღაა ის შეულევი, რაც „ფათხებითა და თიხით“ ივსება. კფიქრობ, რომ ვანში მიკვლეული შელესილობის ფრაგმენტები გვაძლევს ამაზე პასუხს: აյ თიხა ფარავს ჰორიზონტალურ ნაკერებს, თანაბრლება მორების სიმრგვალით წარმოშობილი კედლის გრძივი შეზნექილობანი, იქმნება მისი გლუვი სიბრტყე. ვიტრუვიუსისათვის ეს შესავსები ადგილები არის „intervallaque“ – შეულევდები, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ისინი გამჭვლია. ტექსტისეულ შეალიტები კი, რომლებიც ხეებს შორის რჩება მათი სისქის (crassitudinem) გამო, გაუგრძარი რჩება, თუ არ ავხსინით მას შესდევნათ-რად: „შეალევდები ხეების სიმრგვალის გამო“ ან უბრალოდ „შეალევდები მორების გამო“. ე.ი. თუ მორები ერთმანეთს ჭრობით არ უკავშირდება, მაშინ „ხეების სისქე“ არაფერ შეუშია. ღრიფოები მათ შორის ისედაც დარჩება და თუ ჭრობით უკავშირდება, მაშინ ღრიფო აქ აღარა და „სისქე“ სიმრგვალეა ხისა. აյ საუბარია მორებზე და „სისქე“, ბუნებრივია რომ, „სიმრგვალის“ სინონიმია. ანუ რაც უფრო სქელია მორე, ან რაც უფრო დიდი დიამეტრისაა ის, მით ურო მეტა თიხით შესავსები ფართობი, „შეალევდი“.

„კოლხური სახლის“ ზედა სტრუქტურა მორების პარალელური წყობით შეღენილი ცრუ კამარაა. ასე ეს მისი დაწარმოუდგენია ეს კველა მკელევარს. ცხადია, „კოლხური სახლის“ წარმოსახვისას სახურავის მორების ჭდობაც იმდაგვარადვე უნდა წარმოვიდგინოთ, როგორც კედლებისათვის ვივარაუდეთ (ტაბ.I,7) და მაშინ მისი დახრილი კალთების სიბრტყენი გაცილებით გლუვი და თანაბარი გამოიდის. ამიტომაც აյ მხოლოდ „ოზურება“, „უოთლებითა და თიხით“ მათი ზედაპირი კედლებისაგან განსხვავდით, სადაც დრმა „შუალედები“ „ივსება“ „ფათხებითა და თიხით“.

აღწერილობის ბოლოს ერთად იყრის თავს „კოლხური სახლის“ გველა განსაზღვრება და ეპითეტი: „პირამიდული“, „გუბმაგვარი“, „ბარბაროსული“ და „კოშკური“. „პირამიდული“ მხოლოდ იმ ფორმის განსაზღვრაა, რასაც მორების ქადაგიატულ-პარალელური წყობა წარმოშობას, ხოლო „გუბმაგვარი“ თვით არქიტექტურული თვემისა. კუსმაგვარი (Testudinata) არქიტექტურული ტერმინია: ამით აღინიშნებოდა გადახურვის სივრცობრივი სახეები პორიზონტალურ ფორმათაგან განსხვავებით, გუბმათები და კამარები,²² ხოლო „ბარბაროსული“ კი ეპითეტია ზედა სტრუქტურისა, რაც იმას გულისხმობს, რომ არსებობს როგორც პირამიდული სახურავის, ასევე კამარის შექმნის სხვა, „არაბარბაროსული“ მეოთხდაც. ქედან გამომდინარე მთლიანად კონსტრუქციული სქემა მიჩნეულია „ბარბაროსულად“ ამ საცხოვრისში. რა იგულისხმება „კოშკურში“, შეკვეცებით თანდათანობით აკსნათ.

„ქოლხური სახლი“ ორჯერ მოიხსენია ვიტრუეიუსმა კოშკად: „აგებენ კოშკებს“ და „წარმოადგენენ... კოშკურ სახურავებს“. მევლევართა დიდი ნაწილი მას მაიც ერთსართულიან ნაგებობად მიიჩნევს, რაღაც ამ საცხოვრისის კოშკურობა ნაკლებად შეესაბამება ტექსტისაგვ შინაარსს და მაიც ეს ფაქტი გარკვეულ ცოცხებას ქმნის. აღმათ ამიტომაც წარმოსახა „ქოლხური სახლი“ ჩეზარიანომ, ტრაქტატის ერთ-ერთმა პირველმა კომენტატორმა, კოშკად (ტაბ. II, 2), თუმცა საესხით ცხადია, რომ იგი ტექსტის ანალიზისას საფუძველშივე შეცდა: აღწერილობის საკედლე მორები პორიზონტურ წყობას გულისხმობს, ჩეზარიანომ კი ისინი ვერტიკალურად აღმართა. შემდეგი რიგის მორები კი დამოკლდა თითქოსდა ვიტრუეიუსის მიხედვით, მაგრამ ასევე შევეულად წამომართა ქვედა ძელების თავზე და თავისთვავად კოშკი გამოუვიდა, თანაც სრულდად ატექტონიკური. სავსებით სამართლიანად ეს რეკონსტრუქცია „ქოლხური სახლისა“ თავიდანერ კურიოზად მიიჩნიეს მკელევარებმა.²³ კოშკად, თანაც ქართული მთის რეგიონთა თვეს დამახასიათებელ კოშკურ საცხოვრისთა პროტოტიპად განსაზღვრა „ქოლხური სახლი“ ზახაროვმა²⁴ და იგივე აზრია განვითარებული მ. ჯანდიზისა და გ. ლევაზას ნაშრომებშიც²⁵ საინტერესო, ფართო ექსკურსის ფონზე.

"ოღლური" და "ფრიგიული" სახლების აღწერილობა იმითაც იქცევს შურადღებას, რომ ამ ნაგებობათა ზომების რეგლამენტაცია არა მინიშნებული. მოსალოდნელი კი თითქოს იყო, რადგან ტრაქტატის შესავალში ვიტრუევისი აღნიშნავს მოღულის აუცილებლობას როგორც საკულტო და საზოგადოებრივ ნაგებობებში, ასევე საკონკრიტოსებ-

შიც.²⁶ „კოლხურ სახლში“ კი ამ მხრივ სრული თავისუფლებაა. კოლხი იმის მიხედვით ზღუდავს ბინის შინაგან სივრცეს, რა სიგრძის მორჩეც ხელი მიუწვდება და ეს ხე საკმაო სიგრძისაა „პონტოს მხარეში ტყის სიუხვის გამო“. ასე ჩანს ეს არქეოლოგიური გათხრების შედეგადაც: ნოსირშიც და „სიმაგრეზეც“ ხის საცხოვრისები 12-15 მ-მდე სიგრძის მორჩითა ნაგები. ესოდეს დიდი შენობები, რომელთა ფართობი სულ ცოტა 100 მ² მაინც იქნებოდა, ძალიან ძნელია, საცხოვრის კოშკად, მრავალსართულიან ნაგებობად წარმოვიდგინოთ. თანაც ვიტრუვიუსი კედლების აღწერილობიდან ისე გადადის სახურავის კონსტრუქციაზე, რომ არაფრით მიანიშნებს სართულიანობას.²⁷

ვიტრუვიუსის მიერ აღწერილი გადახურვის ეს სისტემა — ცრუ გუმბათი, კვადრატულ-პარალელური წყობით შედგენილი გვირგვინი, ძნელი წარმოსადგნია შექმნილიყო კერისაგან საცხოვრისთა განვითარების აღრეულ ეტაპზე აუცილებელი ელემენტისაგან დამოუკიდებლად. გადახურვის აღნიშნული სტრუქტურა ლოგიკური წარმონაქმნია კერისა და მის მიერაა გამოვლენილი ხის ის კონსტრუქციული და მხატვრული შესაძლებლობანი, რომელიც გვირგვინში გაცხადდა. კერა დომინირებული ელემენტია საცხოვრისში, ქმნის, აწესრიგებს თავის გარშემო სივრცესა და სანებს.²⁸ აյ მისმა საუკუნეთა მანძილზე ბატონობამ დაბადა და განავითარა ხუროთმოძღვრულად, მხატვრულად, ფუნქციონალურად სრულყოფილი ვერტიკალური დაბოლოებაც და უსასრულობაც თავისი — გვირგვინი ერთოთ.²⁹ ასე რომ, თუ „კოლხურ სახლში“ ანთია კერა, მაშინ ეს საცხოვრისი ერდოიანია, გარდა ამისა, აღწერილი კონსტრუქცია არ გულისხმობს სხვენს, ტემპერატურის მარეგულირებელ მოცულობას. მას მთლიანად გამორიცხავს წყობის აღნიშნული სისტემა და ასეთ შემთხვევაში მისი კომპენსაცია მხოლოდ კერაა. ცხადია, რომ ცრუ კამარით დაგვირგვინებული სახურავი საცხოვრისის კოშკში უსხვევნობის გამო კიდევ უფრო ძნელი წარმოსადგენია. „გვირგვინს“ აზრი აქვს მხოლოდ მაშინ, თუ მის საპირისპიროდ მისი წარმოშობი კერა ფუნქციონირებს.³⁰

„კოლხური სახლის“ მრავალსართულიანობას თვით ტექსტი ეწინააღმდეგება: კოშკი ვერ აღიმართება საძირკვლის გარეშე. მისი ქვედა სტრუქტურის აღწერილობა პირდაპირ მიგვანიშნებს, რომ აյ საუბარია დიდი ფართობის მომცემელ, დამჯდარი პროპორციების მქონე ნაგებობაზე. მხოლოდ ასეთი შენობისათვის შეიძლება საძირკვლად პირდაპირ მიწაზე დაწყობილი მორჩები გამოდგეს. არც აღწერილობა და არც რეალური არქეოლოგიური სურათი არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ „კოლხური სახლი“ კოშკთან გაიგივდეს.

ბერძნები მწერალთა ცნობები კი თითქოსდა მოწმობენ კოლხთა მეზობლად, მოსსვნიკებთან, დრილებთან და მაკრონებთან ხის საცხოვრებელი კოშკების არსებობას. უფრო მეტიც; ერთი შეხედეთი აქ იგი გაბატონებულ არქიტექტურულ თემადაც კი ჩანს. სწორედ ბერძნები მწერალთა ცნობებს, როგორც უტყუარ მოწმობას ემყარებიან ის მკვლევარი, რომლებიც „კოლხურ სახლში“ კოშკურა საცხოვრისის პროტოტიპს ხედავენ.³¹ მითუმეტებს, რომ „მოსსვნი“, საიდანაც თვით სატომო სახელი „მოსსვნიკი“ წარმოდგება, კოშკთანა გაიგივებული. ე.ი. „მოსსვნიკის“ ეტიმოლოგია ასეთია: „მოსსვნი“ საცხოვრისია და მასში მცხოვრებ ხალხს „მოსსვნიკი“ ეწოდება.³² ასე თვლის ამას დიონისიოს ჰალიკარნასელი, აპოლონიოს როდოსელი, სტრაბონი, დიონისიოს პერიეგეტი, სტეფანე ბიზანტიონელი და სხვა. პირველად ასეთი ახსნა „მოსსვნიკისა“ ძვ.წ. III ს-ში აპოლონიოს როდოსელთან ჩნდება.³³ ჩვენთვის არსებითი კი აქ ისაა, თუ რას წარმოადგენს არქიტექტურულად „მოსსვნი“. თუ ეტიმოლოგიით ვიმსჯელებთ, იგი ელინის არქიტექტურული წარმოდგენისაგან განსხვავდება. უკვევლი აქ მხოლოდ ისაა, რომ იგი ხის ნაგებობაა.

დიონისიოს ჰალიკარნასელი — „ესენიც (ე.ი. მოსსვნიკები) ცხოვრობენ კოშკების მსგავს მაღალი ხის ძელებით გარშემორტყმულ ადგილებში, რასაც ისინი უწოდებენ მოსსვნებს“.³⁴ ამ ციტატის მიხედვით „მოსსვნი“ ეწოდება დასახლებას, მის არქიტექტურულ ტიპს — ხის მაღალი გალავნით შემოსაზღვრულ „საქალაქო“ ფართობს. თვით საცხოვრისის შესახებ კი არაფრია თქმული, „კოშკების მსგავს მაღალი ხის ძელებით გარშემორტყმულ ადგილებში“ არ ვიცით, როგორი სახლები დგას.

აპოლონიოს როდოსელი — „მოსსვნიკები... ხის კოშკებში, ხის საცხოვრებლებს იწყობენ და კარგად შეკრული ხის ლობები. ან მთლიანად კომპლექსია „მოსსვნი“, ან მხოლოდ გალავნი.“

აპოლონიოს სექტორიასტის მიხედვით კი „მოსსვნები ჰქვია ხის სახლებს“,³⁶ მაგრამ რომაელი მწერალი პომპონიუს მელა კოშკში მცხოვრებ მოსსვნებზე საუბრობს.³⁷ ვალერიუს ფლაკუსით კი — „თქვენ მოსსვნებო... და მაკრონებო მაღალი სადგომებიდან“.³⁸ თვით ნაგებობაა მაღალი თუ მთელი დასახლებაა მაღლობზე გამართული? ჩვენ უფრო ისე გვესმის, რომ სადგომი აქ მაღლობზე შეფენილ დასახლებას ნიშნავს.

თინათინ ყაუხებიშიშვილმა ყველა იმ ბერძნული წყაროს ურთიერთშეჯრებით, სადაც კი „მოსსვნი“ და „მოსსვნოიგა“ ნახსენები, გამოიტანა უცილობელი დასკვნა, რითაც ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია საქართველოს არქი-

ტექტურის ისტორიის მკალევარებს.

„ყოველივე ზემოთ მოტანილის საფუძველზე შემდეგი შეიძლება დაისკვნას იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს „მოსვნა“.

ის არის მწვერვალზე ან ამაღლებულ ადგილზე; იგი არის ხის; წარმოადგენს კარგად შეკრულ დობეს, გაღავანს, რომელშიც ცხოვრობს ბასილევები (უმაღლესები) და შემდეგ თითქოს დანარჩენი მოსახლეობაც.

ეს არის ერთგვარი „საღიამი“ და არა მხოლოდ ხის კოშკი ან ხის სახლი. როგორც ჩანს, ეს არის ნაგებობათა კომპლექსი ხის მესერით, ძელებით გამაგრებული და გარშემორტყმული. „მოსვნი“ ტექსტების მიხედვით ამ გაღავანს ეწოდება და შემდეგ მოედ კომპლექსს, ყველაფერს, რასაც ეს გაღავანი მოიცავს“.³⁹

ჩვენი მხრივ კი აქ ის უნდა დავამატოთ, რომ „მოსვნი“ არქიტექტურული კატეგორიაა და ნიშნავს ხის ქაღაქს, ქაღაქში ვეულისხმობო ცენტრს მისი ყველაზე ზოგადი გაგბით, გაღავანით შემოსახლერულ კომპაქტურ დასახლებას საგანგებო შერჩეული ტონირეაუით. იგი მთლიანად ხის არქიტექტურით, ხის კონსტრუქციული და მხატვრული შესაძლებლობების დემონსტრირებით განსხვავდება ბერძნული დასახლებებისაგან. იგივე სურათი გვაქს მთელს სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისინერთში ქართველური ტომებით დასახლებულ ტერიტორიაზე, რაც ასე კარგად ჩანს უპირველესად ქსენოფონტის ცნობებით.

გაირკვა, რომ „მოსვნი“ სულაც არაა კოშკურა საცხოვრისი, მაგრამ რატიბის სახლებში ცხოვრობდნენ კოლხთა მეზობლები და თვით კოლხები, კვლავ არ ვიცით, თუმც გაგონია, რომ ქსენოფონტთა და დიონორე სიცილიელთან მათზე მინიშნება არის. ჯერ ქსენოფონტს მივაჲროთ ჭურადღება და კერძოდ ბერძნების დრილებთან (ისინიც მოსსვნებში ცხოვრობდნენ) ბრძოლის ფრაგმენტებს „...გადაიწვა მთელი ქალაქი, სახლები, კოშკები, მესრის სიმაგრე და ყველაფერი სხვა გარდა შიდა სიმაგრისა“.⁴⁰ აქჩანს, რომ ქაღაქი შეიცავს აკროპოლისს, შიდა სიმაგრეს, რომლის გარეთ ან გარშემო იდგნენ საცხოვრისები და ქაღაქი გარშემორტყმული იყო სასიმაგრო ზოლით, კოშკებითა და გაღავნით. ე.ი. გარდა იმისა, რომ შეგვაძლია აქ ქაღაქის სტრუქტურა დაგინახოთ, განსხვავებულია ერთმანეთისაგან საცხოვრისი და კოშკი. მანამდე კი ელინებს ღრილების ამ გადამწვარი ქაღაქიდან უკან დახევა გაუჭირდათ „როგორც კი (ელინებმა) უკანდახევა დაიწყეს (სიმაგრის) შიდა ნაწილიდან გამოვარდა უამრავი (ზალხი). სხვები ავიდნენ სახლებზე, რომელიც სიმაგრისკენ მიმავალი გზის ორივე მხარეს (იღვა), ამიტომ (ელინებსათვის) საშიში იყო დაღენებობდნენ (მტერს) სიმაგრისაკენ მიმავალი შესავლით, რაღაც (ისინი) ზემოდან ხის დიდ კოშკებს ისროლნენ“.⁴¹ ე.ი. ღრილება აცვივნენ სახლებზე და იქიდან სტყორცნიან ელინებს დიდ კოშკებს. სატყორცნი კოშკების მოპოვება მხოლოდ „ბარბაროსულად“ ნაგები სახლის სახურავზე შესაძლებელი მისი ზემოდან დაშლის შეღებად, სწორედ ისეთზე, როგორც ეს ვიტრუვიუსმა აღწერა. „არაბარბაროსული“ ანუ ბერძნული სახურავის თავზე კოშკებს ერავინ მოიძევა.

მრავალმხრივ საყურადღებო მგრინია ლიონის დიონორე სიცილიელის ერთი ცნობაც: „(მოსსვნიები) შეგროვდნენ ერთ ადგილს შევიდსახურავიან კოშკებში“.⁴² **ტექტურის ფიზიკურის შემთხვევა** – შევიდი და სახურავი: თხზულების რუსულ თარგმანში აკმდება „შევიდსართულიანი კოშკები“,⁴³ ალბათ იმიტომ, რომ წარმოუდგენელია კოშკი შევიდი სახურავით. ასეთი თარგმანი, ცხადია, გაუმართლებელია – წყაროში გარკვევით წერია „შევიდსახურავიანი“ და თანაც შევიდსართულიანი კოშკი მთლიანად ეწინააღმდეგება რეალობასა და ყოველგვარ წარმოდგენას არქიტექტურის განვითარებაზე. შევიდსართულიან ხის კოშკებს შეუძლებელია როდესმე და საღმე ეარსხნათ. თ.ყაუსჩიშვილმა ფრთხილად გამოთქვათვისი გარაუდი ამ საკითხთან დაკავშირებით. მისი აზრით აქ შეიძლება ერთიანი, მაგრამ ისეთი ცალკეული ფლებისაგან შემდგარი კომპლექსი იგულისხმებოდეს, რომელთაც თავ-თავისი, ერთმანეთისაგან განცალკევებული სახურავი აქვთ,⁴⁴ მაგრამ ასეთი ნაგებობის წარმოდგენაც ძალიან ძნელდა, არც ვიცნობთ გეგმარების მსგავს სქემებს და თანაც მრავლად ყოფილა ტექსტის მიხედვით ეს „შევიდსახურავიანი კოშკები“. ჯერ ჩვენ არ ვიცით ბერძენი და რომაელი მწერლები და მათ შორის ვიტრუვიუსიც სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ხის საცხოვრისებს რატომ უწოდებენ კოშკებს, მაგრამ ცოტა წნით გადავითოთ ეს თემა გვერდზე.

შევიდსახურავიანი, ჩვენი აზრით, არქიტექტურული ტერმინია და სწორედ გვირგვინით გადახურული სახლის აღნიშვნელი. ე.ი. ისეთი გვირგვინისა, რომელიც შეიძლია ხარისხისაგან შედგება. აქ უნდა გავიხსენოთ „ცა“, როგორც ჭრის, სახურავის სისონიმი⁴⁵ და შეიძლის სისმბოლური მნიშვნელობაც უნივერსუმისა და მაკროკოსმოსის⁴⁶ – „მეშვიდე ცა“. მაკროკოსმოსის მოდელი კი სწორედ დიდი სივრციდან, როგორც მოცემულობიდან გამოცალკევებული მცირე სივრცეა, რომელიც „სახლით“ ცნობიერდება. „შევიდსახურავიანი“ – გვირგვინის ქანონიკურ სახეზე მიგვანიშნებს ღრიოს რაღაც გარკვეულ მონაკვეთში მაინც საფეხით ბუნებრივია, რომ ეს წესი დაირღვა ღრიოთა განმავლობაში, რასაც ერთი მხრივ საწყისი სიმბოლოს ტრანსფორმაცია გამოიწვევდა და მეორეს მხრივ კი ის გარღუვა-

ლობა, რასაც ხის მხატვრული და კონსტრუქციული შესაძლებლობანი წარმოშობდა გვირგვინთა ფორმირებისას განონიკურობის გადალახვის ხარჯზე.

დიოდორე სიცილიელის ამ ცნობის გარდა, რომელმაც დააფიქსირა გვირგვინის შვიდსაფეხურიანობა (აქ გვგონია შეიძლება გვიხსენოთ სამაღლისაქნ მიმართებისა და ცის ბაბილონური და ძველ-ირანული შეიძი საფეხურიც),⁴⁷ იგი ასევე დაადასტურა იმ მცირეაზიური სამარხებმა, რომელიც გვირგვინით გადახურულ საცხოვრისთა დამცრობილ მოდელებს წარმოაღენენ და გადახურების შეიდ-შეიდ საფეხურს შეიცავენ (ტაბ. VII,5; ტაბ. VIII,2,5). აქაც დროის რაღაც გარკვეულმა მონაკვეთმა მოახერხა დაეფიქსირებინა ის განონიკური მოდელი, რომელიც ჩვენი აზრით დიოდორე სიცილიელის თხზულებაზ ასახა.

ტრიფიც -ის მნიშვნელობაც საფურადლებოა – ესაა სახურავიც მთლიანად და ის ცალკეული დეტალიც, რაც სახურავის გამოყენებული. ამდენად, სივრცის გადამხურავი ცალკეული სექტორიც შეიძლება ტრიფიც -ად წოდებულიყო, მთუმეტეს, რომ გვირგვინის ყოველი ცალკეული სარისხი ამავე დროს არის სივრცის გარკვეული მონაკვეთის დამოუკიდებული სახურავიც.

ასახსნელი რჩება, რას გულისხმობს ვიტრუკიუსი (და სხვებიც) „კოშკი“, რაღაც არის მისოვის ამ სახლში კოშკისათვის დამახასიათებელი – „ამოფევო რა ძირითა ძელებით შეულად ხის კედლები, აგბენ კოშკებს“. კოშკისათვის დამახასიათებელი ამ საცხოვრისში უპირველესად მისი კვადრატული გეგმაა. კვადრატი კი ბერძნულ არქიტექტურაში, როგორც ყოველგვარ დინამიზმს მოქდებული სხეული, უაღრესად არაპოპულარული სახე იყო⁴⁸ და საფუძვლად ედებოდა მხოლოდ მხოლოდ სასიმაგრო კოშკებს. ასე რომ, „კოლხური სახლი“ მარტიონენ გეგმითაც კი, თუ იგი ერთ-ერთი მსახლეობული მაინც იყო ვიტრუკიუსისათვის ნაგებობათა ტიპოლოგიის დასაღვენად, უკვე კოშკია, კოშკთან ასოციაცია უნდა გამოიწვია გარდა ამისა შიდა სივრცის ჩაეტენობას, სარკმელთა სრულ უარყოფას, დია გალერეათა და შიდა ეზოების სრულ შეუთავესებლობას აღწერილ ნაგებობასთან. „კოლხურ სახლს“, როგორც გამხოლოებულ და ჩაგეტილ, კვადრატული ფუძის მქონე ნაგებობას, ვიტრუკიუსი განსაზღვრავდა კოშკად.⁴⁹

დასახრულს კი „...ოთხივე მხრიდან შუისაქნ ამოჰევოთ პირამიდები, რომელიც ფოთლებითა და თიხით დახურული წარმოადგენენ ბარბაროსთათვის ჩვეულებრივს კუსმაგარ კოშკურ სახურავებს“. კოშკისათვის დამახასიათებელი აქ სახურავის პირამიდული ფორმაა, მისი ოთხქანიბიანობა, კვადრატული ფუძით გაპირობებული. სახურავის ეს ფორმა თავისთავადაც იშვიათობა ბერძნულ სამყაროში და მხოლოდ კოშკთათვის იყო გათვალისწინებული, ოღონდ სრულიად სხვა, „არაბარბაროსთასული“ კონსტრუქციული სქემით ხორციელდებოდა, ე.ი. იმ კოშკთათვის დამახასიათებელ ნიშნებს „კოლხურ სახლში“, რაც უკვე მოვისხენიერ, სახურავის პირამიდაც ემატება. როგორც საცხოვრისი, სტრუქტურულად იგი სრულიად უცხოა ბერძნულ-რომაული წარმომადგენისთვის და ამიტომაც უსვამს ესოდენ მქევრად ხაზს ვიტრუკიუსი ამ სახლის „ბარბაროსულ“ სახეს.⁵⁰

„კოლხური სახლის“ ზედა სტრუქტურას მკაფევართა დიდი ნაწილი გვირგვინის პროტოტიპად მიიჩნევს და სახლს მთლიანად დარბაზისად.⁵¹ კონსტრუქციულად „კოლხური სახლის“ სახურავი არის კიდევაც გვირგვინი. მრავალმხრივ საინტერესო აღმოჩენას პრონდა ადგილი 1986 წელს ჩოლოეში, სადაც ხის ძ.წ. X საუკუნის ნაგებობა გაითხარა, ეს ნაშთები ნაგებობისა კოლხთა სამშენებლო ხელოვნების შესახებ ერთბაშად გვაძლევას უარია ახალ ინფორმაციას (ტაბ. IV). ერთდროულად აღასტურებს ვიტრუკიუსის ცნობათა სარწმუნოებას და აგხებს ჩვენს წარმომადგენებს სრულიად ახალი მონაცემებით. ესაა 9 მეტრის დამეტრის მქონე თორმეტკუთხა ხის ნაგებობა ცენტრალური კერით, რომელიც თავისთავად მის სასისისპირო გულისხმობის ერდოს, ხოლო შემორჩენილი ქედა სტრუქტურა კი კედლებიდან განვითარებულ სრულგოფილ გვირგვინს (ტაბ. IV,3). აქ ყველაფერი გვაქვს სახეზე. ვიტრუკიუსის მიერ ნათქვამიცა და ნაგულისხმეულიც: პირდაპირ მიწაზე დაწყობილი მორები, ცენტრალური კერა, ერთმანეთთან შეუღლებული საკედლები და იგულისხმება საფუძლიდანვე ჩასახული ცრუ კამარა – ამჯერად კონუსი ვიტრუკიუსის პირამიდისაგან განსხვავდით. საკარაულო ისედაც იყო კედრატულ-პარალელური წყობის გვირგვინის გეერდით მისი უფრო განვითარებული სახეობის არსებობაც. ვიტრუკიუსს აქვს აღნიშნული, რომ კოლხური და ფრიგიული სახლები ნაგებობათა უძველესი ნიმუშებია,⁵² რაც არქეოლოგიამაც დაადასტურა.

მართალია მკედვევართა ნაწილი „კოლხურ სახლს“ მიიჩნევს დარბაზის პროტოტიპად, მაგრამ განსხვავებული აზრიც არსებობს ამის შესახებ. თ.ჩიქოვანი ამ ორ სახლს მორის პრინციპულ სხვაობას ხედავს, რასაც მისი აზრით დედამიშვილი განაპირობებს⁵³ – დარბაზში გვირგვინის საყრდენი ბორი ან ბოძთა სისტემა, ხოლო „კოლხურ სახლში“ – კედლები. დარბაზის განმსაზღვრულ ნიშნად თ.ჩიქოვანს სწორედ დედამიშვილი მიაჩნია. შევეცადოთ გავერკვეთ რას წარმოადგენს დარბაზი არქიტექტურულად და რა სოციალურ ფუნქციას ასრულებს იგი როგორც საცხოვრისი.

დარბაზი საქართველოში სასახლეთა ერთ-ერთი შემადგენელის, დიდი სიერცობრივი ერთეულის აღმნიშვნელი იყო და შემდგომ საცხოვრის საცენტოდა, როგორც „დიდი სახლი“.⁵⁶ „დიდი“ დაუკონკრეტებელი ცნებაა მსაზღვრელის გარეშე. მსაზღვრელად კი ქსის ხეობაში დარბაზული, ერთობინი გვირგვინით დასრულებული სახლის აღმნიშვნელი ტერმინი გვეგულება – „ერთობის სახლი“.⁵⁷ ერთობა თავისთავად დიდ ოჯახს გულისხმობს, განუყოფელს და მის ცენტრში გმართული კერა სწორედ ოჯახის განუყოფლობის სიმბოლოდ გვევლინება.⁵⁸ კერა კი გულისხმობს თავის გარშემო იმოდენა სივრცეს მაინც, რომ მან მისი ფუნქციონალურ უჯრედებად დანაწერება შეძლოს.⁵⁹ ე.ი. დარბაზი ისეთი სიერცეა, რომელიც რამდენიმე თაობის ერთად ცხოვრებისათვის იყო გამიზული და გულისხმობდა კერას ერთობინი გვირგვინით. რას ეკრძობა გვირგვინი, აქ სრულებით არა გადამწყვეტი მნიშვნელობის. ბოძი დარბაზებში უპირველესად კონსტრუქციული ელემენტია და ცხადია, იგი შემდგომ იძენს სიმბოლურსა და მხატვრულ-დეკორატიულ მნიშვნელობას (საქართველო), ან ბოლომდე სამშენებლო დეტალად რჩება (ნაწილობრივ სომხური „გლხატუნი“ და თითქმის მთლიანად აზრბაიჯანული „გარადამი“).⁶⁰

დარბაზში დედაბობის აღმართვა თავიდანვე ტექტონიკური აუცილებლობით იყო გამოწვეული – ანუ საამშენებლო მასალის ოდგაროვნებითა და მათი სხვადასხვა შესაძლებლობებით. აქ იგულისხმება ის, რომ დარბაზის კედლები ნაგებია ქვით ან მოპირკეთებულია ქვით მიწური, ხოლო ზედა სტრუქტურა კი მისი მთლიანად ხისაა. გვირგვინისა და კედლების მყარი ურთიერთმიბმა, ამ ორ სხვადასხვა კონსტრუქციული თვისების მქონე მასალისა, არაფრითაა გარანტირებული. ასეთ გარანტიების სწორედ დედაბობი ან დედაბობთა სისტემა ქმნის ქართლურ დარბაზებში, ხოლო კედლებს აყოლილი სეეტები მესხურ დარბაზებში. ე.ი. სეეტებითა და ბოძებით იქმნება დარბაზთა ერთიანი არქიტექტონიკური ჩონჩხი. „კოლხურ სახლში“ კი სრულებით არა სეეტის აუცილებლობა, რა ზომისაც არ უნდა იყოს ნაგებობა, სამშენებლო მასალის ერთგაროვნების გამო. კოლხი ისედაც მიისწრაფვის იმისაკენ, რომ გვირგვინი მაინცდამაინც კედლებს დააყრდნოს. ცენტრალურ სეეტს დაყრდნობილი გვირგვინი სახურავის გარშემო წარმოშობს ბანს, რაც სრული შეუსაბამობა მისთვის კლიმატური პირობების, ჩშირი წვიმების გამო.⁶¹

მკედვებართა მიერ „კოლხური სახლის“ ტიპოლოგიის დასადგენად ხმირადაა ეთნოგრაფიული პარალელები მოყვანილი: „ჯარგვალი“, „კუშტურა“, კუდარიანი და რაჭული სახლები.⁶² ეს ნაგებობანი შესაძლოა „კოლხური სახლის“ დამცრობილ და სახეცვლილ, „ერთობის სახლის“ ფუნქციაგამოცლილ მოდელებს წარმოადგენს, რომელიც ინერციით უკანასკნელ დრომდევ არსებობა.

საბოლოოდ გვინდა გამოვთქვათ აზრი, რომ „კოლხური სახლი“ კოლხური დარბაზია (ტაბ. V, VI) და თვისობრივად „ერთობის სახლის“ გველა პირობას ასრულებს. იგი სრულებით არა „ჩანასახი“ რაიმესი და არც პირტოტიპი. იგი უსეეტებო კოლხური სახესხვაობაა დარბაზისას⁶³ და ისიც კერის, როგორც საცხოვრისთათვის საწყისი სიმბოლოს მიერ წარმოქმნილი და განვითარებული ნაგებობაა.⁶⁴

განხილული საკითხები გამბედაობას გვმატებს „კოლხური სახლის“ ჩვენეული თარგმანი შეკთავაზოთ მკითხველს:

„კოლხები, რომლებიც პონტოში ცხოვრობენ და უხვად აქვთ ხე-ტყე, მორებს მიწაზე დებენ ერთმანეთისაგან მათი სიგრძისხელა შეაღების დაშორებით მარჯვნივ და მარცხნივ, მათ კი ზემოდან კიდევებში დაჭრობენ ორ სხვა მორს, რითაც იკვრება საცხოვრისის ფართობი და შემდეგ ოთხივე მხრიდან ბოლოებადაბმული, ურთიერთმონაცვლეობით ერთმანეთზე დაყრდნობილი მორების წყობით ქვედა მორების სწორად აჟავთ კოშკის ძელური კედლები. მორების სიმრგვალის გამო შექმნილ შეაღებებს კი ფიჩითა და თიხით აქვებენ. ასევე იგება სახურავებიც: ოღონდ ამოკლებნ თანდათანობით მორებს და კედლავ კუთხების ურთიერთჭობით, ამასთანავე მათი ოთხივე მხრიდან ცენტრისაკენ ადგილმონაცვლეობით, აგებენ პირამიდებს, რაც შემდგომ თიხითა და ფოთლებით ითარება. ესა კოშკის ბარბაროსულად ნაგები კამარა.“

ფრიგიული სახლი

5. ფრიგიელები კი, რომლებიც ხრიოკებში ცხოვრობენ და ცოტა ხე-ტყე აქვთ, ბორცვებს ირჩევენ, თხრიან მათ, გაძყავთ მისასელელები და აფართოებენ მიწურს ბუნებრივი პირობების შესაბამისად. ზემოდან კოჭებით ქმნიან კონხურ სახურავებს, რომლებსაც ჯერ თიხით ფარავენ და შემდგომ მიწის დიდი ფენილით. ასეთი სახლები ძალიან თბილია ზამთარში და გრილი ზაფხულში⁶⁵.

ეს აღწერილობა უშუალოდ ებძის „კოლხური სახლის“ დახასიათებას და მეტი ლაკონიურობით გამოირჩევა, როგორც „კოლხურში“, ასევე „ფრიგიაშიც“ გურადსაღები ბუნებრივი პირობების როლია საცხოვრისთა ფორმირებისას. ამ შემთხვევაში იგულისხმება ბორცვის შედგენილობა: საცხოვრისი-მიწური ფართოვდება მანამ, სანამ მას კლდე არ ზღუდავს („კოლხურ სახლში“ კი სიერცეს განსაზღვრავს მორის სიგრძე).

„ფრიგიული სახლის“ ოგიუსტ შუაზის მიერ შემოთავაზებულ რეკონსტრუქციაში (ტაბ. VII,2),⁶⁶ კიტრუკიუსის კომენტატორებს აღარ უცდიათ ცელილებების შეტანა, რაც უპირველესად მისმა უდიდესმა აეტორიტეტმა განაპირობა. გარდა ამისა, მკელევარებს უფრო მეტად ტრაქტატში ასახული ბერძნული ხუროთოძღვრების პრობლემები იზიდავდათ და ნაშრომის წინა თავები რამდენადმე მათი ყურადღების მიღმა დარჩა. ო. შუაზიზე კი გაელენა „ფრიგიული სახლის“ რესკონის რეკონსტრუქციამ მოახდინა (ტაბ. VII,1). ეს ნახატი წარმოდგენას გვაძლევს აღორძინების ხანის არქიტექტურის თეორეტიკოსთა ცხოველ ფანტაზიაზე. ო. შუაზიმ ეს „არქეოლოგიური თვალსაზრისით ფანტასტიკური“⁶⁷ რეკონსტრუქცია იღუსტრაციაზე განტვირთა და მხოლოდ ფრთხილი სქემა შემოგვთავაზა იდეისა. ო. შუაზის მიერ უნებლივთ შექმნილი „შეუგალობა“ გიორგი ჩუბინაშვილმა დარღვევა და თავის ერთ-ერთ ნაშრომში⁶⁸ რამდენიმე უაღრესად საინტერესო დაკვირვებას მოუფარა თავი: I. გ.ჩუბინაშვილის აზრით „ფრიგიულ სახლში“ (ასევე „კოლხურ სახლშიც“) ვიტრუკიუსის ყურადღებას ძირითადად სახურავის განსაკუთრებული სახე იყერობს. II. „ფრიგიული სახლის“ აღწერილობა გულისხმობს „ერდოს“. III. აღწერილობა ფრაგმენტულია, მაგრამ მიანიშნებს ნაგულისხმევ არქიტექტურულ დეტალებს და IV. გ.ჩუბინაშვილი თვლის, რომ „კოლხურ“ და „ფრიგიულ“ სახლთა ზედა სტრუქტურები ტიპოლოგიურად მსგავსია. ბოლო დაკვირვება კი თავისთავად გულისხმობს „ფრიგიული სახლის“ და ქართული დარბაზის ტიპოლოგიურ მსგავსებას.⁶⁹

გ.ჩუბინაშვილის ეს მოსახრებანი სამწუხაროდ არქიტექტურის მკელევართა მიერ უყურადღებოდ იქნა დატოვებული და შემდგომი სრულყოფა აღარ განუცდია.⁷⁰ ლ.სუმბაძემ მთლიანად უარყო შესაძლებლობა „ფრიგიული სახლის“ და დარბაზის მსგავსებისა ო. შუაზის მიერ წარმოდგენილი რეკონსტრუქციის გავლენით.⁷¹ ო. შუაზის ნახატის მიხედვით მართლაც ძნელია დარბაზისა და „ფრიგიული სახლის“ მსგავსებაზე საუბარი. ო. შუაზი როგორც კომენტატორი იმით ხასიათდება, რომ არ ახვევს თავზე მკითხველს თავის წარმოდგენას და რეკონსტრუქციებით მხოლოდ ერთ-ერთ შესაძლებელ ვარიანტს გვთავაზობს უაღრესად ფრთხილად, როგორც წყაროს მისეულ გააზრებას. ამით ის დიდ შესაძლებლობებს ტოვებს შემდგომი კელევებისათვის. მის იღუსტრაციაზე „ფრიგიული სახლის“ შიდა ფართობი მრგვალია, მაგრამ სამამისოდ ტექსტი მინიშნებას არ იძლევა. ის კი ჩანს, რომ ჯერ რესკონიმ და შემდგომ ო. შუაზიმ სახურავის კონუსის საფუძველი მექანიკურად ძირითად სივრცეზეც გავრცელება. შესაძლოა მიწურ ნაგებობებში საცხოვრისის სწორკუთხედი მკაცრად დაცული არ ყოფილიყო, როგორც ამას ქართლურ მიწურ დარბაზებში ეხვედებით,⁷² მაგრამ მათი სიმრგვალისათვის მონაცემები არ გვაქს. რეკონსტრუქციაზე ამას გარდა სახლი ერთი ბირთვითა ნაჩვენები, ხოლო ვიტრუკიუსისეული „...გაპყავთ მისასვლელები“ უთუოდ გულისხმობს რაღაც განტოტებებს. არარეალურად გამოიყერება ო. შუაზის იღუსტრაციაზე სახურავის კონსტრუქცია: ამდგვარი „კონუსი“ სრულებით ვერ უზრუნველყოფს მასზე მიწის ფენილს და ამასთანავე საგსებით გამორიცხავს ერდოს, რომლის გარეშე მიწურ მართლაც შეუძლებელია ერთებინა. ჭერის ღიაბი აქ ერთადერთი სინათლის წყაროა და ამავე ღროს საკვამური. ვიტრუკიუსისეული „...ზემოდან კოჭებით ქმნიან კონუსურ სახურავებს“ შეიძლება გულისხმობებს მხოლოდ ძელების პორიზონტალურ წყობას, ხოლო „კონუსი“ ამ წყობის ანუ გვირგვინის ერთ-ერთ რთულ სახეობას – რვაკეთხვოვანს ან თორმეტეტურთხვანს, ე.ი. ისეთს, რომელიც კონუსს უკეთ წარმოქმნის. კონურეტულად ფრიგიულ საცხოვრისთა შესახებ არქეოლოგიურ მონაცემებს არა ვფრთვოთ, მაგრამ არც ვიტრუკიუსის „ფრიგიაში“ უნდა იგულისხმებოდეს ისტორიული ფრიგიის სახელმწიფო საზღვრები. აქ უნდა დაკინახოთ ზოგადად მცირე აზია და მისი მიმღებარე ტერიტორიიგი მეტნაკლებად ერთნაირი გვოგრაფიული პირობებით – მთაგორიანი, შედარებით ხრიოკი, უტყვეო ზონები.

მცირე აზიას ანუ ამჟამინდელი თურქეთის ეთნოგრაფიული სინამდვილე ცრუგუმბათით დასრულებულ საცხოვრისებს იცნობს შავი ზღვის სამხრეთ-დასავლეთსა და სამხრეთ სანაპიროზე, იქ, სადაც დღემდე ძირმეტები მოსახლეობა ცხოვრობს და სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი პონტოური სახლის სახელწოდებით ისხნიება,⁷³ ესაა უძველესი მესხური დარბაზების ანალოგიური ნაგებობანი. ისტორიული კარის ტერიტორიაზე შემორჩენილი „დრაქონის სახლები“ ანუ ქვის დარბაზები,⁷⁴ იმის ანალოგიური სტრუქტურები, რაც საქართველოშიც, ბორჯომის რაიონში გვხვდება⁷⁵ (ტაბ. VIII,9). ანატოლიის მთელს დანარჩენ უზარმაზარ ტერიტორიაზე დარბაზული სახლების რაიმე სხვა მინიშნება არ გვაქს, რაც სავებით ბუნებრივია, რადგან მოგვიანებით ამ ტერიტორიაზე შემორჩილ და დამკიდრებულ ასალ ეთნიკურ ჯგუფებს შეიძლებოდა არ გაეზიარებინა და ვერ შეეთვისებინა დამსვლელთა სამშენებლო ტრადიციები, ამ შემთხვევაში ცრუგამარით დასრულებული ნაგებობანი, თუ, ცხადია, ასეთი ამ ტერიტორიაზე არსებობდნენ.

ჩვენს წარმოდგენებს მცირეაზიულ საცხოვრისთა შესახებ კვლავ არქეოლოგია ავსებს და ამჯერად სამარხეული ნაგებობანით. ისინი ყველა ძირითადი ნიშნით საცხოვრისთა სტრუქტურას იმეორებს როგორც მოდელები და მდიდარ მასალას გვაძლევს საცხოვრისთა რეკონსტრუქციისათვის (ტაბ. VII,5; VIII,2,3).⁷⁶ დავაკონკრეტოთ, რასა ვფრთვოთ

ურთიერთშეჯერებისათვის მცირე აზიასა და საქართველოში. მცირე აზიაში – სამარხეულ ნაგებობებსა და ქვის დარბაზებს, რომლებიც, როგორც ჩანს, უკანასკნელ ხანამდე უუნქციონირებდნენ. საქართველოში – დარბაზულ სახლებსა და ქვის, ასევე უკანასკნელ პერიოდამდე მოქმედ ცრუქამარიან ნაგებობებს. ამათ ემატება არქეოლოგიური მონაპოვარიც საქართველოში – საცხოვრისის ნაშთები. აღვნიშნოთ, რომ ტექსტის მიხედვით არც „კოლხე“ და არც „ურიგიულ“ სახლში არა გვაქეს თავისუფლად მდგომი სევტი და ამდენად ცველა ის მაგალითი, რომელიც ხელ მოვალეობა შედარებისათვის, აღწერილობას უკვე ეპასუხება. საყრდენად უნდა აკირჩიოთ დღემდე შემორჩენილი მესხური დარბაზები და აქედან თვალი გავადევნოთ წარსულს, ანუ მცირეაზიულ სამარხებს ერთის მხრივ და არქეოლოგთა მიერ გამოვლენილ საცხოვრისს უფლისციის მახლობლად ბამბების ცელზე, მეორეს მხრივ (ტაბ. IX).⁷⁷ I – რაც შეგვიძლია აღვნიშნოთ, ესაა სამარხი ნაგებობების მოცულობითი კომპოზიციისა და სტრუქტურის სრული იდენტურობა მესხურ და თრიალეთურ ლ.სუმბაძისა და წილოსანის მიერ აზომილ დარბაზებთან (შდრ. ტაბ.X).⁷⁸ აյ დაბრკოლება არაა ის, რომ სამარხები მთლიანად ქვითა ნაგები. მათი ცრუგუმბათები (უნდა შევნიშნოთ „შვიდსახურავიანი“ ანუ შვიდი სექტურისაგან შემდგარი) დიდი გელმოდგინებით იმეორებს ზის ტექსტურას და თავიდანვე გვირგვინთა მოდელებად იყო გააზრებული. II – ბამბებში აღმოჩენილი ნაგებობა, რომელიც უდავოდ ელინისტურ ხანას განეკუთვნება, მესხური დარბაზის ნაშთია, იგი ცველაურს გვაძლევს რეკონსტრუქციისათვის: გვირგვინის დანახშირებული ფრაგმენტები, კედელს აყვალი სევტა ბუდები თავისი ბაზისით, თიხატებინილი პოდიუმი, ცენტრალური კერა და სხვ. არც გვმარებით სექმით და არც სტრუქტურით იგი ოდნავადაც არ განსხვავდება გჩიტაას მიერ გამოქვეყნებული მესხურ დარბაზთაგან (შდრ. ტაბ. IX, X და VII,3,4).⁷⁹ ანატოლიის დასავლეთ სანაპიროდან ქართლის შუაგულამდე შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ საცხოვრისს ერთი და იგივე ტიპის პოპულარობა.

ორიოდე სიტყვით ქვის დარბაზებსაც გვინდა შევეხოთ. ისინი ბუნებრივად იარსებებდნენ დარბაზულ ნაგებობათა გვერდით და პარალელურად. ვიმეორებთ რომ მათ მცირე აზიაშიც ცვლობოთ და საქართველოშიც. უნდა აღინიშნოს, რომ ქვის შესაძლებლობები ჩისაგან რადიკალურად განსხვავდა გვირგვინის შექმნის პროცესისათვის და ამიტომაც ისინი მინიატურული ზომებისაა. სამარხთა ანალოგიურად ისინიც დარბაზთა მოდელებია. ამასთანავე ზის ბუნების ქვაში ძიების შედეგი დამოუკიდებელ არქიტექტურულ დეტალშიც მივიღეთ – კესონში. ო.შუაზის სრულებით არ ეპარება ეჭვი იმაში, რომ კესონი სწორედ ზის პარალელური ან კუთხური წყობის ქვაში ასახვა და სწორედ ვიტრუ-ვიუსის „კოლხური სახლი“ მოჰყავს სანიმუშოდ (ტაბ. VIII,4).⁸⁰ ფაქტურად „კოლხური“ და ჩვენი აზრით „ურიგიული“ სახლიც ვიტრუვიუსის მთელ ტრაქტატში კესონის გენეზისისა და საერთოდ ცრუ კამარის წარმოქმნის ერთადერთი მაგალითია. ერთგვარ შუალედურ ნიმუშად მიგაჩნია თრაკიული სამარხიც, რომლის ზედა სტრუქტურა – გვირგვინიცა და კესონიც ერთდროულად (ტაბ. VIII,6),⁸¹ ხოლო მიღასას მონუმენტური ქვის გვირგვინიანი სამარხი⁸² სრულიად ცხადად იმეორებს ზის გვირგვინს (ტაბ. VIII,3).

და ბოლოს ისლა დაგვრჩა სათქმელი, რომ „ურიგიული სახლი“ მესხური დარბაზია. ცველაური მოწმობს ამას. „ურიგიული სახლის“ ჩევნებული რეკონსტრუქციის შემოთავაზება, ვფიქრობთ, რომ სრულიად ხედმეტია, ასეთად შეგვიძლია მივიღოთ ნებისმიერი მესხური დარბაზი (ტაბ. VIII,3,4; IX). ეს საცხოვრისიც იმავე საწყისმა სიმბოლომ წარმოქმნა, რომელმაც „კოლხური სახლი“ და საერთოდ სახლის ნებისმიერი ტიპი – კერა. უბრალოდ, როგორც „კოლხურ“, ასევე „ურიგიულ“ სახლებში ბოლომდე შენარჩუნდა საწყისი სიმბოლო, როგორც დამოუკიდებელი არქიტექტურული დეტალი.

ჩვენი აზრით, განუხომელია ვიტრუვიუსის ტრაქტატის განხილული მონაკეეთების მნიშვნელობა ძველი ქართული ხეროვანი და გვირგვინი მიერთოს ისტორიისათვის. ორივე ნიმუში ქართული სინამდვილეა. „კოლხური“ სახლის სახით ტრაქტატშიმა შემატა დღემდე შემორჩენილ ქართულ დარბაზებს კიდევ ერთი, კოლხური სახესხვაობა, ხოლო ტრაქტატის მეორე მონაკეეთმა ასახა მესხური დარბაზი „ურიგიული“ სახლის სახელწოდებით.⁸³ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მე მგონი არა აქეს, სად ხედავდა ვიტრუვიუსი „პონტოს მხარეს“, იგი შეიძლება მისთვის შავი ზღვის როგორც სამხრეთადმოსავლეთი, ასევე აღმოსავლეთი სანაპიროც ყოფილიყო. ასევე არ უნდა პქონდეს მნიშვნელობა ვიტრუვიუსის „ურიგიის“ ზუსტ გეოგრაფიულ მდებარეობას. მისთვის ეს მცირე აზია და მისი მიმდებარე ტერიტორიიებია, უტყვი, მთავორიანი ზოლები. მან ამ ტოპონიმებით – „კოლხეთითა“ და „ურიგიით“, მიგვანიშნა იმ ორ მეზობელ რეგიონზე, რომელმაც ტიპოლოგიურად მსგავსი, თუმც არაიდენტური საცხოვრისები წარმოქმნა, ხოლო განსხვავებული ნიშნების მიზეზად ბუნებრივი და გეოგრაფიული პირობები მიიჩნია.⁸⁴ მკვლევართა მოსაზრებანი ქართულ დარბაზში გვირგვინის სტრუქტურის კოლხური სახლიდან დასესხებულობის შესახებ ამ ფონზე ნაკლებ დამაჯერებლად გამოიყერება. აյ არ შეიძლება საქმე გექონდეს ამ ხუროთმოძღვრული ფორმის მარტივ გადაადგილებასთან. ორივე რეგიონში იგი წარმოქმნა ერთმა საწყისმა სიმბოლომ.

გენეზეზი

1. (VI, შესავალი, 4)
2. (I, შესავალი, 1)
3. (II, 9, 15; VII, 3, 25)
4. Витрувий, Десять книг об архитектуре пер. Ф.А.Петровского, под общей редакцией А.Г.Габричевского. М. 1936. От редакции, с.
- 6: ვიტრუვიუსის ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე დაწვრილებით იხ. А.Мишулин, Витрувий и его трактат „об архитектуре” в кн. „Марк Витрувий Поллион об архитектуре десять книг”. Редакция и введение А.В.Мишулина. Л.1936. с. 5-18.
5. (V, 1, 6-10)
6. (შესავალი, 2)
7. ვიტრუვიუსის პრაქტიკული გამოცდილება ნამდვილად ჩანს იქ, სადაც ის სამშენებლო მასალებზე, ქონსტრუქ-ციებზე, მშენებლობის მეთოდიკაზე საუბრობს. ტექსტის ავტორში შეიგრძნობა პრაქტიკოსი ინუინერი იხ. მისი თუნდაც II და VIII წიგნები, სადაც კედლების კონსტრუქციასა და მედგენილობებზეა საუბარი.
8. წყარო დაუდგენელია. II წიგნის დიდი ნაწილისათვის თითქოსდა დადგინდა ის ქონკრეტული წყაროები, რითაც ვიტრუვიუსი სარგებლობდა, მაგრამ კოლხური და ფრიგიული სახლების მიმართ მხოლოდ ვარაუდთა ანაბარა ვრჩებით. იხ. W.Poppe, *Witruwquellen im zweiten Buche „De architectura“ 1909.*
9. Л.З.Сумбадзе, Колхидское жилище по Витрувию Тбилиси 1960; Колхидское жилище по Витрувию АН, N11, 1958; В.С.Гагоидзе, Конструкция древнейшего типа колхидского жилого дома по Витрувию, „Мацне“, Тбилиси 1974. N4. с.159-160; Т.Чиковани, Колхидский дом Витрувия в свете грузинского этнографического материала, ВМГ. т. XXII -13. Тбилиси 1961, с. 403 - 406.
10. შ.ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია. თბილისი 1944. გვ. 126, შ.ამირანაშვილის ეს თარგმანი მოყვანილი აქვს თავის ნაშრომში „რას გვიამბობებ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ“ სიმონ გაუხნიშვილს (თბილისი 1964. გვ. 87-88).
11. მ.ბერძნაშვილი. ქალაქ ფაზისის ისტორიისათვის, თბილისი 1969. გვ. 32. თარგმანი შესრულებულია გ.ზორ-გენფრაის მიხედვით, რომელიც გამოქვეყნებულია SC. II, I. 42 (I, 1, 4).
12. Л.З.Сумбадзе, Колхидское с.48
13. Л.З.Сумбадзе, Колхидское с.8-18. таб. 14.
14. ო.შესახის აზრით, საკედლე მორგბის ერთმანეთთან ჭდობის გარეშე დაკავშირება შეიძლება წარმოვიდგინოთ ადამიანის განვითარების უაღრესი ეტაპისათვის და არა მამინ, როცა ის ხის დასამუშავებელ იარაღს მეტ-ნაკლები სისრულით ფლობს იხ. Ог.Шუაზი. История Архитектуры. ტ. I, б. 1935. .535.
15. В.С.Гагоидзе, Древнейшие типы жилых домов Западной И Восточной Грузии. „Мацне“. Тбилиси 1965. N1. с. 282 - 283; თ.ჩიქოვანი, ამირკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან. თბილისი. 1965, გვ.206-207 Г.Лежава. Древнейшая деревянная архитектура по „Анабасису“ Ксенофонта, „Мацне“. Тбилиси 1971. N3. с. 90 - 103;
16. ლ.სუმბაძემ მოგვინებით თავისი მოსაზრების შესამაგრებლად ეთნოგრაფიული პარალელი მოიშველია, რუ-სული სამეურნეო ნაგებობანი, „კლუნები“, სადაც საკედლე მორგბი ჭდობის გარეშე უკავშირდება ერთმანეთს. „კლუ-ნი“ სამეურნეო ნაგებობა, საბძელი, მარცვლეულის ღროებით შესანახი და გასანიავებელი შენობა. კედლების პორი-ზონტალური ღრიჟოები, რაც მორგბის ჭდობის გარეშე წყობით წარმოიქმნება, უპირველესად „კლუნის“ ფუნქციას პასუხობს. ღრიჟო იქ იმავე მიზანს ემსახურება რასაც მაგ. სასიმინდებმი წნულით შედგენილი კედლები – უნდა განიავდეს მარცვლეული. შდრ. ლ.სუმბაძე, შენიშვნა – არქიპე დანელიუკი. ექვსკუთხოვანი საბძელი-კალოები (კლუნები) ჩრდილოეთ უკრაინაში. დმ. N 41, 1976. გვ. 50.
17. В.С.Гагоидзе, Конструкция с.159 - 160.
18. დ.ქორიძე, ე.გოგაძე, ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის ძირითადი შედეგები სსმავ. II, 1971. გვ. 47-48.
19. თ.მიქელაძე, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება რიონის ქვემო წელზე. თბილისი 1978 გვ. 51-52, p.XIX, 2.
20. Г.Лежава, Древнейшая с.99

21. მ.ფირცხალავა, გ.ყიფიანი, ცენტრალური ტერასის დასავლეთ ნაწილში 1978-1981 წწ. ჩატარებული საველე მუშაობის შედეგები. ვანი. VIII, თბილისი 1986, გვ. 63. ტაბ. 47.
22. ბ.ბალდის მიხედვით „testudo“ – აღნიშნავს ნებისმიერი სახის კამარას (B.Baldi, Lexicon vitruvianum, 1612, Amsterdam 1649): სერვიუსითაც „testudia“, კამარაა (В.Зубов, Ф.Петровский, Архитектура античного мира. М. 1940. N.169 .60) იხ. აგრეთვე Л.З.Сумбадзе, Колхидское с.24 - 32; Р.Я.Агабабян, Композиция купольных сооружений Грузии и Армении. Ереван. 1950. с.17.
23. Л.З.Сумбадзе, Архитектура грузинского народного жилища дарбази. Тбилиси 1984. с. 194
24. A.Zakharov, Etudes sur l'archéologie de Asie-Mineure et le Caucase, RHA, F.5. Paris, 1931.
25. М.И.Джандиери, Г.И.Лежава, Народная башенная архитектура. М. 1975; М.И.Джандиери, Древнее башенное общинное жилище, ВДИ.1981, N2, с. 139 - 140.
26. (შესავალი. II, 5)
27. ეს ფაქტი აღნიშნული აქვს ლ.სუმბაძესაც, რომელიც თვლის, რომ „კოლხური სახლის“ კოშკად წარმოსახვა შეუძლებელია იხ. Л.Сумбадзе, Архитектура с. 195.
28. Г.Земпер, Практическая эстетика, пер. с немецкого В.Г.Килиша, М. 1970, с. 122 - 113.
29. გვირგვინის, როგორც არქიტექტურულად და მნატვრულად სრულყოფილი ფორმის წარმოქმნას საუკუნეები და ჭირდებოდა, რაც განვითარების თანდათანობით ეტაპებს გულისხმობს, მაგრამ თვით ერთო საქართველოს ტერიტორიაზე საცხოვრისებში ძვ.წ. III ათასწლეულიდან დასტურდება (А.И.Джавахишвили, Строительное дело и архитектура поселений Южного Кавказа V-III тыс. до н.э. Тбилиси 1973. с. 350 - 364.) მოგვიანებით კი მისი მნიშვნელობა კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით განუზომდელი ჩანს (А.И.Робакидзе, Традиционные формы поселения в Аджарии, в кн. ОЭА. Тбилиси, 1982, с. 22 - 23). „ერთო“ დაკავშირებულია საოჯახო კერის უძველეს წარმოდგენებთან და რიტუალებთან და იქნებ ცეცხლთაყანისმცემლობის რომელიმე აღრეულ ფორმასთაც. იხ. М.Ильина, Древнейшие типы жилищ Закавказья. СИИТА. вып. 5.М. 1946. с. 19.
30. ანალიგიური ხის კონსტრუქცია რუსულ სატაძრო არქიტექტურაშიც ფრიად გაერცელებულია. მაგრამ იქ იგი სრულიად სხვა მიზნების განხორციელებას ემსახურება: კვადრატულ-პარალელური ან კუთხური წყობით შედგენილი ცრუ გუმბათებით მიიღწევა გარე და შიდა მასების შესატყვისობაზე და ერთიანობა, რაც ესოდენ სასურველია მონუმენტურ არქიტექტურაში იხ. И.А.Бартенев, Форма и конструкция в архитектуре. Л. 1968. таб.I, 5. таб.II, 10; А.И.Некрасов, Византийское и русское искусство. М. 1922. с. 113 - 119.
31. განსაკუთრებით ქენოფონტის ცნობებს იშველიებენ, სადაც კოლხთა მეზობლების მოსინომეების, დრილებისა და მაკრონების დასახლებებზე მრავლადა გაბნეული ცნობები, მაგრამ მოყვანილი ციტატები კუიქრობთ, რომ ვერ აზუსტებენ კონკრეტული საცხოვრისის ტიპს. მაგ. მ.ჯანდიერისა და გ.ლევაკას მიერ მოყვანილი ციტატები ანაბასისიდან (М.Джандиери, Г.Лежава, Народная башенная архитектура, М.1976. с. 48 - 49) „... было огорожено широким рвом с валом и на валу возвышался частокол с поставленными близко друг от друга деревянными башнями.“ (Ксенофонт, Анабасис, пер. М.М.Максимовой под ред. акад. П.И.Толстого, N2, М-Л. 1951 129 - 130. მკვლევართა აზრით, აქ მოხსენებული კოშკები საცხოვრისებსაც წარმოადგენდა. ამას ძნელია ვერწმუნოთ, რაღაც ციტატა ზუსტად ასახავს სასიმაგრო ნაგებობათა სისტემას თავისი შემადგენელი ელემენტებით: არხი, მიწაყრილი, კურტინები, კოშკები და არაფერია თქმული საცხოვრისთა შესახებ. მოხსენებულ კოშკებს კი სრულიად განსახლევრული, საფორტიფიკაციო ფუნქცია აქვთ. ან კიდევ „Царь ... пребывал в деревянной башне, построенной на самом высоком месте города“. ეს მონაკვეთიც კოლხეთში კოშკურა საცხოვრისის არსებობის მოწმობადაა მოხმობილი, მაგრამ მეფე იქ ბრძოლების დროსაა ქენოფონტის მიხედვით (Ксенофонт, V, 4, 138) და არც აქ ჩანს, რომ იგი მეფის მუდმივი საცხოვრისია. შთაბეჭდილება ისეთია, რომ ბრძოლების დროს მეფე იმ პუნქტშია, საიდანაც მისი მსედველობის არეში მთელი დასაცავი ტერიტორია ხვდება. ცხადია, აქ აკროპოლისის ერთ-ერთი ნაგებობა იგულისხმება, ან სათვალთვალო კოშკი – საფორტიფიკაციო დომინანტი.
32. თ.ყაუბჩიშვილი, ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი. 1977 გვ. 126.
33. თ.ყაუბჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. იქვე
34. თ.ყაუბჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 125; (რომ. სიძვ. I, 26,2).
35. თ.ყაუბჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 133; (II, 379 - 383)

36. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 133.
37. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 134.
38. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. იქვე.
39. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 134.
40. თ.მიქელაძე, ქსენოფონტის „ანაბაზის“ (ცნობები ქართველი ტომების შესახებ) თბილისი 1967. გვ. 96. (V.27)
41. თ.მიქელაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 95 (V.22)
42. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 132.
43. თ.გაუხჩიშვილი, იქვე.
44. თ.გაუხჩიშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 132.
45. იხ. ივ.ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. I. მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში. თბილისი 1946. გვ. 98; აგრეთვე მსშხი ტ.I აღმშენებლობა და ავეჯი. თბილისი 1976. გვ. 337.
46. J.C. Cooper, Lexikon Alter Symbole, Lpz. 1986. s. 223 - 224.
47. J.Duchesne-Guillemain, EW(NS) vol 13. N2-3. 1962.
48. „მკვდარ სხეულად“ მიიჩნევდა კვადრატს არქიტექტურის ცნობილი რუსი თეორეტიკოსი ი.ეოლტოვსკი იხ. Н.Брунов, Пропорции античной и средневековой архитектуры, М. 1935с. . 7: იხ. აგრეთვე დ.Хэмбидж, Динамическая симметрия в архитектуре. М. 1936. с. 15 и дал.
49. დაახლოებით ასე თვლის ამას ვ-გამოშიძეც იხ. В.С.Гагошиძე, Древнейшие и современные жилые дома Грузии и их прогрессивные архитектурно-планировочные и конструктивные решения.
- Тбилиси 1986с. . 14. „კოლხური სახლის“ გარდა ვიტრუვიუსი კოშკად საზღვრავს მხოლოდ სასიმაგრო ნაგებობებს (I, V, X, XIII, 4.5.). არ ვგულისხმობთ ტრაქტატის იმ მონაკვეთს, როცა ის „ქარების კოშკზე“ კარებზე დაკარგების საწარმოებლად აგებულ ოქტოგონალურ ნაგებობაზე საუბრობს (I,VI, 4) აქ კითხვა იბადება: რატომ არა მისთვის კოშკი ბერძნული საცხოვრისების მაღლივი, კოშკურა ნაწილები (იხ. M.Nowicka, Les Maisons à tour dans le Monde Grec.
- Wroclaw-Warszawa-Krakov-Ggansk. BA v. XV, 1975) მითუმეტებს, რომ ზოგიერთი აღწერილი სახლის დანამატის მრავალსართულიანობას იგი გარკვევით აღნიშნავს (VI, VI, 7). უბრალოდ იმიტომ, რომ ისინი სულაც არ იყვნენ ყრუ, ჩაკეტილი ნაგებობანი, შეიცავდნენ საფეხურებს, და ტერასებს, ლოჯიებსა და სხვა. (M.Nowicka, Les Maisons ... pl. 51) ეს „კოშკები“ დამატებითი ელემენტებია ბერძნული სახლებისა და არა მისი ძირითადი ბირთვები: ამასთანავე არ გვხვდება ისინი იზოლირებული, ცალკე მდგრმი საცხოვრისის სახით. ბერძნულ და რომაულ სახლთა სტრუქტურა არ შეიცავს განცალკევებით მდგრომ კოშკებს. შდრ. J.W.Graham, Origins and Interrelations of the Greek House and the Roman House., Phoenix., v.XX, I, 1966. p.3-31; იხ. აგრეთვე A.Rumpf, Zum Hellenistischen Haus. JDI. B. 50. 1935. s.1-8.
50. უნდა აღნიშნოთ, რომ საფორტიფიკაციო კოშკები არ ხასიათდებოდა დიდი სიმაღლით, არცთუ იმპერიათ იგი კურტინის სიმაღლეს უსწორდებოდა. მაგრამ კოშკებად იწოდებოდა ჩაკეტილი ფორმის, კედლიდან მისი გამოზიდულობის ხარისხისა და შედარებით დიდი ფართობის გამო იხ. F.E. Winter, Greek Fortifications, London 1971, p. 161; p.
- 192; კურტინისა და კოშკის სიმაღლის გათანაბრება გვიანელინისტური ხანიდან განსაკუთრებით გავრცელდა. კოშკებს დაეკისრათ სატყორცხი დანადგარების ბაზისთვის ფუნქცია და ერთიანი სასიარულო დონის შექმნა სასიმაგრო ზოლში აუცილებლობად იქცა იხ. F.E. Winter, Greek Fortifications, p. 169.
51. Г.Н.Чубинашвили, Очерк развития в Грузии дофеодальной архитектуры, AG. 5. 1959. с. 61 - 62. Л.З.Сумбадзе, Колхидское жилище ... с. 110; В.С.Гагошиძე, Древнейшие ... с. 26; А.Л.Якобсон, Очерк истории зодчества Армении V-XVIII веков. М-Л.1950. с. 159 - 160.
52. ი.ჩავლეაშვილი, კოლხური ბრინჯაოს საწარმოო კერა ჩოლოქ-ოჩხამურის ხერთვისში, სდსბ XIX თბილისი 1991 გვ. 6-8
53. ამ ნაგებობის გრაფიკული რეკონსტრუქციის, რომელიც ი. ჩავლეაშვილის ზემოთ მოხსენებულ სტატიის ახლავს (სდსბ. XIX ტაბ. IV), გაზიარება ცოტათი გვიჭირს – არა გვგონია კონსტრუქცია ზედა სტრუქტურისათვის შეცვლილიყო. რეკონსტრუქციაზე ნივნივების ბოლოები, ცენტრი – თაგმოყრის ადგილი საყრდენის გარეშეა და ერთიან ჩონჩხს მოკლებული.

54. (II, II, 6)
55. თ. ჩიქოვანი, ამიერკავკასიის... გვ. 208-209
56. სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი. ტ. IV1, ლექსიკონი ქართული. თბილისი 1955 გვ. 202.
57. ჩიტაია, ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1948 წლისა. „მიმომზილველი“, I. გვ. 384.
58. გ. ჩიტაია, ქართლის ... გვ. 384; ლ. ა. ჩიბიროვ, ტარი ის მიერთებული ქართული ენა სამხრეთ საქართველოში. თბილისი 1963, გვ. 349 - 357.
59. სვანურ საცხოვრისში კერა დღემდე სხვადასხვა ფუნქციონალურ უჯრედად ანაწევრებს სივრცეს: საქალებო, საკაცებო, ბავშვთა სამყოფელი, სახტუმრო და სხვ. იხ. გ. ჩიტაიანი, კერა სვანურ სახლში, სსმმ XX-B, თბილისი 1959. გვ. 3-16.
60. დედაბოძთა სიმბოლიკის შესახებ იხ. ირ. სურგულაძე, ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა. თბილისი 1986 გვ. 54 და შემდეგ.
61. ვ. გაგოშიძემ „კოლხური სახლი“ ერდოთი წარმოსახა და რეკონსტრუქციაზე იგი ცალკე სახურავითაც აღჭურვა (ვ. გაგოშიძე, კონსტრუქცია ... რიც. I.H), რაც სავსებით დასაშვები გვარინია, თუმც არა აუცილებელი.
62. იხ. თ. ჩიქოვანი, ეთნორეკოლოგიური ეტიუდები, თბილისი 1989 გვ. 61-64; სრულებით არ გამოვრიცხავთ, რომ „დიდი კოლხური სახლის“ პარალელურად არსებობდნენ მცირე ზომის „ჯარგვალის“ ტიპის ნაგებობანიც და არც ის გვარინა, რომ კოლხური საუკუნეთა მანძილზე მხოლოდ ერთი ტიპის საცხოვრისით ქმაყოფილდებოდა. არქეოლოგია შეიტანს თანდათანობით მეტ სინათლეს ჩეცნს წარმოდგენაში და უცნობ ტიპებს გამოავლენს. სიახლეს არ უნდა ველოდოთ საკედლე მორების კონსტრუქციაში, რადგან ხის შესაძლებლობანი ამ მხრივ უაღრესად კონსერვატიულია.
63. ლ. სუმბაძის თეზისი იმის შესახებ, რომ „კოლხური სახლი“ „დარბაზის“ პროტოტიპია, მკვლევარებმა აიტაცეს და ბევრმა მათგანმა მასში უყოფმანოდ დარბაზი დაინახა, ჩვენის აზრით, სავსებით სამართლიანად, თუმც აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ საამისოდ მათ საგანგიბო კვლევა არ უწარმოებიათ. მდრ. იხ. ციციშვილი, ქართული აქიტექტურის ისტორია, თბილისი 1955. გვ. 27; მ. გარაკანიძე, გრuzinische Holzarchitektur. Tbilisi 1959. c. 21; ვ. ვორინია, ჯилище ვანჩა და ქართული არქიტექტურის ძეგლები. APCA M. 1951. c. 277; იგივე მოსაზრება ვ. გაგოშიძემაც გამოთქვა (ვ. ს. გაგოშიძე, დრენები ... ს. 292), მაგრამ შემდგომ თითქოსდა უარყო და საწყის თეზისს დაუბრუნდა: „კოლხური სახლი“ – „დარბაზის“ პროტოტიპი იხ. ვ. ს. გაგოშიძე, დრენების თეზისს დაუბრუნდა.
64. კერა ის ფენომენია, რომელმაც შექმნა საცხოვრისი, მისი სივრცე და მოცულობა. უკელა მოთხოვნას ის განაპირობებდა და ამიტომ ბუნებრივია მისი როლის აქ საწყის სიმბოლოდ განსაზღვრა. დაწ. იხ. გ. ვემპერ, პрактическая эстетика с. 112 - 113; 222.
65. ტექსტი ავტორების მიერაა თარგმნილი და შეჯერებული გერმანულ და რუსულ თარგმანებთან.
66. ილუსტრაცია მოხმობილი გვაქვს ფ. პეტროვის გამოცემიდან იხ. ვ. ვიტრუვი, დეсять книг об архитектуре. M. 1936. c. 225, рис. 9.
67. ვ. პ. ზუბოვ, კოмментарии Леон-Баттиста Альберти. Т. II. Материалы и комментарии. M. 1937. c. 377.
68. გ. ჭუბიაშვილი, Очерк развития ... с. 62
69. თუმც გ. ჩუბიანაშვილი „ფრიგიული სახლის“ მიმართ კონკრეტულად ამას არ აღნიშნავს იხ. გ. ჭუბიაშვილი, იчерк развития ... с. 62 - 63
70. სამოციანი წლების ბოლოს არქიტექტურის რემინიცენტი მკვლევარმა პ. პეტრესკუმ, რომელიც, იქვემდებარებული საცხოვრისებს, აღნიშნა, რომ „ფრიგიული სახლის“ აღწერილობა ზუსტად შეესაბამება „დარბაზის“, როგორც მისი პროტოტიპი იხ. P. Petrescu, Zur Typologie der Volksarchitektur im Kaukasus. RRHA (SBA) T. VIII. p. 69.
71. ლ. სუმბაძე, არქიტექტურა ... с. 195
72. მაგ. დარბაზი წინარებში, ან დარბაზი ჭაჭარში. იხ. ლ. სუმბაძე, არქიტექტურა ... таб. 16, таб. 47.
73. იხ. R.J. Leonhard, Paphlagonia. Reisen und Forschungen im nordlichen Kleinasien, Berlin, 1915 s. 383.
74. J. Carpenter, D. Boyd, Dragon-Houses: Euboia, Attika, Karia. AJA. v.81. N2. 1977. p. 179 - 215.
75. გ. ჩუბიაშვილი, Селище в зоне строительства лесных дорог Боржомского р-на АИНГ. Тбилиси 1976. с. 79 - 82; ლ. ზ. სუმბაძე, არქიტექტურა ... с. 130 - 134; რ. ა. აგაბაევ, კოмпозиция купольных сооружений Грузии и Армении. Ереван, 1950, таб. 20, 3.
76. იხ. A.K. Orlando's MCTAAG part II Paris 1968. p. 193. Fig. 229, a, b, c; R.S. Young. The Campaign of 1955 of Gordian; Preliminary Report, 250 - 252. AJA. v.60 N3, 1956, pl. 81, Fig. 4; M.J. Mellink, Archaeology in Asia Minor, AJA. v.67 N2. 1963. YII. I. p. 189

77. ხუნდაძე, ელინისტური ხანის მედაბურის სახლი უფლისციხე – ბამბებიდან. ძ. N52 თბილისი 1979 გვ. 50-53.
78. В.Л.Цилосани, Жилые и хозяйствственные помещения Триалети, ЛСД XII-XIII, Тбилиси 1963, рис. 1,
- 2, 3.
79. გ. ჩიტაია. გლეხის სახლი ქვაბლიანის ხეობაში (მოდარბაზული ტიპი) „მიმომხილველი“ თბილისი 1926 გვ. 137-156.
80. Ол.Шуази, Строительное искусство древних римлян, М. 1938. с.114. рис. 87.
81. M.Oppermann, Thraker zwischen Karpatenbogen und Agais. Lpz-Jena-Berlin 1984 s.152
82. R.S. Young, The Campaign pl. 81. Fig. 4; გუმბათოვანი აკლდამების შექმნასა და გავრცელებაში მცირე აზიის როლის შესახებ იხ. A.M.Mansell, Kirkclareli Kubbeli mezabarbi ve Sahte Kable ve Kemer problemi. TTKV. VI, S N2, Ankara, 1943; აგრეთვე გ. ჩიტაია, რეცენზია – არ. მანსელი, თრაკია-კირკლარელის ცადაქნილი აკლდამები და ფალი გუმბათისა და თაღის პრობლემა, „მიმომხილველი“ I, თბილისი 1949; გარდა ამისა იხ. В.Ф.Гайдукевич, Уступчатые склепы, БГ. л.1981. с. 50 - 51; იხ. აგრეთვე С.А.Кауфман, Об уступчатых склепах Боспора. СИИТА Вып.6. М. 1947, სადაც ამდაგვარ აკლდამათა წარმომშობი მხარის შესახებ რამდენადმე განსხვავებული აზრია გამოთქმული, თუმც მცირე აზიის როლი მისი განვითარების საქმეში აღნიშნულია.
83. უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხეულ ნაგებობათა ცრუ კამარები ანუ „გვირგვინული“ გადაწურვები ხშირად ზოგადი სახელწოდებით „ფრიგიულ-გალატიური“-თ იხსენიება იხ. M.J.Mellink, AJA. 67.p.189.
84. „ერდონიანი“ სახლების წარმომშობი მხარედ ერ. დიცს სწორედ ამირკავკასია მიაჩნია იხ.Er.Diez, Die Kunst Islamischen Volker, Berlin, 1930 s.173; გვირგვინიანი სახლის სეიმომდგრადობისა და მასთან დაკავშირებული სამშენებლო-კონსტრუქციულ საკითხთა შესახებ იხ. Fr.Baumhauer, Forschungen über die Hausformen in Giorgien, MMVH.XII Hamburg 1928. s. 25 - 41; ქართულ საცხოვრისთა ტიპოლოგიისა და ზოგად საკითხთა შესახებ იხ. აგრეთვე J.Schwieger, Haus und Holz als Grundlage zur Entwicklung der Grosskunst, „Armeniaca“, F. I, Lpz. 1926. გვ. 40 და შმდ.

„Колхские“ и „Фригийские“ дома (резюме)

Трактат римского инженера и архитектора Витрувия „De Archictura Libri Decem“ — „Десять книг об архитектуре“ — единственная всеобъемлющая работа античного периода, дошедшая до нас почти полностью, это одновременно и архитектурный справочник и теоретического характера научный труд — техническая энциклопедия в некотором роде.

Витрувий служил в легионах Юлия Цезаря в качестве полиоркетика. Предполагают, что он участвовал в строительных работах и во времена Октавия. В основном он был инженером, хотя упоминает и свое независимое архитектурное создание — базилику в *colonia Julia Fanestris*, что локализуется на берегу Адриатического моря сегодняшнем Фано. По всем данным установлено, что Витрувий является деятелем второй половины I-го века до н.э.

Витрувий преподнес трактат Августу Октавию, в предисловии которого обосновал необходимость его создания, объявляя, что для процветания империи, ее престижа и величия следует создавать монументальные строения и эту деятельность основывать на знаниях. Для нас важно, что именно в такого рода произведениях даны типы строений, которые являются частью прошлого Грузии. Им посвятил Витрувий IV и V разделы первой главы второй книги своего сочинения. Описания „Колхских“ и „Фригийских“ домов лаконичны, однако в тексте не все ясно; это частично можно объяснить тем, что автор описываемые им здания не видел воочию, и при изложении своего материала опирался на свой источник. Одно бесспорно — эти дома привлекли его внимание какой-то особенностью.

Целью исследования является попытка установления вида этих жилищ, их типологии, что подразумевает уяснение и тех деталей, которые Витрувий подразумевал.

„Колхский“ дом

Точки зрения о „Колхском“ доме довольно противоречивы, поскольку мы имеем дело с источником, с его довольно сложным латинским текстом. На русском языке имеется несколько переводов трактата, наилучшим признан перевод Ф. А. Петровского, хотя в части „Колхского“ дома Л. Сумбадзе внес коррективы, с которыми, видимо, Ф. Петровский согласился. Приводим переводы Ф. Петровского и Л. Сумбадзе, по существу не отличающиеся друг от друга.

Перевод Ф. Петровского

„У колхицян на Понте, благодаря изобилию лесов, кладут лежмя на землю цельные деревья справа и слева на таком расстоянии друг от друга, какое допускает длина деревьев, а на концы их помещают другие, поперечные, затыкающие внутреннее пространство жилища. Затем, скрепляя по четырем сторонам углыложенными друг на друга бревнами и таким образом выводя бревенчатые стены по отвесу к нижним бревнам, они возводят кверху башни, а промежутки остающиеся из-за толщины леса, затыкают щепками и глиной. Так же они делают и крыши: обрубая концы поперечных балок, они перекрещивают их, постепенно суживая, и таким образом с четырех сторон выводят их кверху в виде пирамид, покрывая их листвой и глиной, варварским способом строят на башнях шатровые крыши.“

Перевод Л. Сумбадзе

„У колхидского народа на Понте благодаря изобилию лесов, кладут на землю цельные деревья справа и слева, оставляя между ними такое расстояние, которое допускает длина деревьев, а на концы и кладут сверху другие поперечные, замыкающие внутреннее пространство жилища. Затем сопрягая углы с четырех сторон поочередно укладываются бревнами, и таким образом выводя бревенчатые стены по отвесу к нижним (бревнам), возводят кверху башни, а промежутки, которые остаются из-за толщины леса, заделывают „схидиями“ и глиной. Также (делают) и крыши, перебрасывая перекладины с отступом от края, постепенно укорачивая их (кверху), с четырех сторон выводят к середине пирамиды, покрывая которые листвой и глиной, образуют столы обычные у варваров черепахообразные башенные крыши.“

Т.е. концы двух параллельных бревен, лежащих на земле, сверху помещают опять два параллельных бревна и так образуется квадратный „фундамент“ здания — это первый этап. Что касается конструкции бревенчатых стен, тут мнения расходятся — бревна либо связываются врубкой, или же просто лежат друг на друге. Положенными друг на друга бревнами нельзя достичь конструктивного совершенства;

это подтверждается и археологическими данными: в выявленных при раскопках колхских деревянных строениях (Симагре, Вани и др.) — стенные бревна тесно связаны друг с другом благодаря врубкам. Если Витрувий подразумевал такие же стены, то остается выяснить, что же представляет собой тот промежуток, который заполняется „схициями“ и глиной. Нам кажется, что археологический материал может дать на это ответ: глина, как выясняется покрывает горизонтальные швы, выравнивая продольные вогнутости стены, вызванные округлостью бревен. Для Витрувия эти заполняемые места — „intervallaque“ — промежутки, но это не означает, что они сквозные. Из текста „... а промежутки, которые остаются из-за толщины леса, заделывают „схициями“, и глиной“, остается непонятным, если это не объяснить следующим образом: „Промежутки из-за округлости леса“ или просто „промежутки из-за бревен“ т.е. если бревна связаны между собой без врубок, то „толщина леса“ не при чем, щели между ними и так останутся, а если связь осуществляется врубкой, тогда щелей здесь уже нет и „толщина“ — это округлость дерева.

Верхняя структура „колхского“ дома является ложным сводом, достигнутым параллельной кладкой бревен. В конце описания вместе собраны все определения и эпитеты „колхского“ дома: пирамидальный, черепахообразный, варварский и башенный. Пирамида образуется квадратно-параллельной кладкой бревен; „черепахообразный“ — архитектурный термин, которым обозначались пространственные виды перекрытия — своды и куполы; „варварский“ — эпитет верхней структуры, подразумевающий, что существует и „неварварский“ метод перекрытия. Остается объяснить, что подразумевается под башней.

Опираясь на термин Витрувия „башня“, „колхский“ дом высотным сооружением представили Чезаре-Чезариано, А.Захаров, М.Джандиери и Г.Лежава.

Эта система перекрытия, описанная Витрувием — ложный купол с квадратно-параллельной кладкой, само собой подразумевает наличие очага. Указанная структура перекрытия является логическим обозначением очага и тут башенность сама собой исключается. Кроме того, башенности этого строения противостоит сам текст. Здесь речь идет о строениях, имеющих большую площадь и устоявшиеся пропорции, что подтверждается и археологическими открытиями. Только для таких строений могут быть пригодны в качестве фундамента прямо на земле лежащие бревна.

Сведения же греческих писателей как бы свидетельствуют о существовании деревянных жилых башен по соседству с колхами (у моссинеков, дрилов и макронов). Тем более, что „Моссинеки“ откуда происходит племянное имя „моссин“: тождественно башне, т.е. „моссин“ это жилище, а народ, в них живущий, называются „моссинеики“. Судя по источникам, с уверенностью можно сказать лишь, что жилище деревянное.

Т.Каухчишвили, сопоставив греческие источники, где упоминаются „моссины“ и „моссинеики“, выносит неоспоримое заключение, что „моссин“ не только деревянная башня или деревянный дом, а комплекс строений, укрепленный и окруженный деревянным забором. Согласно текстам, „моссин“ — это ограда, а затем весь комплекс, все, что окружает эта ограда.

С нашей стороны добавим, что „моссин“ архитектурная категория и означает деревянный город. Под городом подразумеваем центр в его самом общем смысле. Деревянной архитектурой, демонстрацией конструктивных и художественных возможностей дерева он полностью отличается от греческих поселений.

Тогда что же такое башня Витрувия. Полагаем, что это, в первую очередь, его квадратный план, то, что в греческой архитектуре являлось необычайно непопулярной геометрической формой, как тело, лишенное всяческого динамизма и служил основой лишь фортификационным башням. Таким образом, колхский дом для Витрувия уже башня только по плану. Ассоциации с башней должны были быть вызваны еще и замкнутостью внутреннего пространства, полным отказом от окон, полной несовместимостью с „колхским“ домом открытых галерей и внутренних двориков. „Колхский“ дом, как обособленное и замкнутое строение, имеющее квадратное основание. Витрувий определял как башню.

Одна часть исследователей считает „колхский“ дом прототипом грузинского жилища „Дарбази“, другая же полностью отвергает эту возможность.

В Грузии для обозначения „дарбази“ применяется также термин „дом общини“, под общиной подразумевается большая неделимая семья, а очаг в центре жилища является символом неделимости семьи. Т.е. „дарбази“ это пространство, предназначенное для сожительства многих поколений и подразумевающее очад с ложным куполом, имеющим отверстие.

В заключение отметим, что „колхский“ дом это колхский дарбази и отвечающий требованиям „дома общинны“. Он не является ни „зародышем“, ни прототипом дарбази, это колхская разновидность дарбази без опор и представляет собой строение, созданное и развитое очагом, как начальным символом жилищ.

„Фригийский“ дом

5. „Наоборот, фригийцы, живущие в степных местностях, нуждаются в дереве из-за недостатка лесов, выискивают естественные холмы, прокапываются внутрь их и прорывая ходы, расширяют пространство, насколько допускают природные условия. Сверху же, соединяя вместе шесты, делают конусообразные крыши, покрывают их тростником и хворостом и насыпают над жилищами огромные земляные кучи. Таким образом, сделанные постройки чрезвычайно теплы зимой и очень прохладны летом“. (перевод Петровского).

Это описание непосредственно следует за характеристикой „колхского дома“. Как и в Колхиде, здесь при формировании жилища принимается во внимание роль природных условий; жилища-землянки расширяются до тех пор, пока они не ограничиваются скалой (а в „колхском“ доме пространство определяет длина бревна).

В реконструкцию „фригийского“ дома, предложенной Ог.Шуази, комментаторы Витрувия не внесли изменения, что, в первую очередь, обусловилось его огромным авторитетом, а на него очевидно, повлияла реконструкция „фригийского“ дома Рускони.

Г.Чубинишвили считал, что структуры „колхского“ и „фригийского“ домов типологически схожи, что самособой подразумевает типологическое подобие „фригийского“ дома и грузинского дарбази.

Нереально выглядит конструкция перекрытия на иллюстрации Ог.Шуази. Подобный конус совершенно не пригоден для земляного настила и одновременно совершенно исключает отверстие в кровле, света и одновременно дымоходом. Слова Витрувия „Сверху же, соединяя вместе шесты, делают конусообразные крыши“ — могут подразумевать только горизонтальную балочную кладку, под конусом восьмиугольную или двенадцатиугольную, т.е. такую, которая лучше образует конус.

Наши представления о малоазиатских жилищах пополняет археология и на этот раз — это погребальные каменные сооружения, повторяющие деревянную структуру грузинских дарбазных жилищ. Все они по основным признакам — являются уменьшенными моделями дарбази. Так что с западного побережья Анатолии до Внутреннего Картли можно представить себе популярность одного и того же типа жилья. По нашему мнению, „фригийский“ дом это дарбазского типа жилье. Кажется лишним предложить реконструкцию „фригийского“ дома, таким можно принять любой месхетинский дарбази.

მემორალური განვითარება

განი — განი, არქეოლოგიური გათხრები
„მაცნე“ — საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და წელოვნების ისტორიის სერია

„მიმომხილველი“ — მიმომხილველი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადოების ორგანო

მსე — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის

მსშხი — მასალები საქართველოს შინა მრეწველობისა და წელოსნობის ისტორიისათვის

სდებ — სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები

სსმა — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები

სსმ — საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

ძმ — ძეგლის მემობარი

АИНГ — Археологические исследования на новостройках Грузинской ССР

АН — Архитектурное наследство

APCA — Архитектура республик Средней Азии

БГ — Боспорские Города

ВГМГ — Вестник Государственного музея Грузии

ВДИ — Вестник древней истории

„Мაცне“ — Известия Академии Наук Грузии. Серия Истории, Археологии, Этнографии и Истории Искусства.

ОЭА — Очерки этнографии Аджарии.

СИИТА — Сообщения Института Истории и Теории Архитектуры.

AG — Ars Georgia.

AJA — American Journal of Archaeology.

„Armeniacы“ — Armeniacы, Zoitschrift fuer die Erforschung der Sprache und Kultur Armeniens.

BA — Bibliotheca Antigna.

EW (NS) — East and West, New Series.

JKI — Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.

MNVH — Mitteilungen aus dem Museum fuer Volkerkunde in Hamburg.

Orlandos, MCTAAG — A.K. Orlandos, Les Matériaux de Construction et la Technique Architecturale des Anciens Grecs. Seconde Partie.

„Phoenix“ — Phoenix, the Classical Association of Canada, La Societe canadienne des Etudes classiques.

RHA — Revue hittite et asiatique

RRHA(SBA) — Revue Roumaine d'Histoire Arte, Serie Beaux Arte.

SC — Sogdica et Caucasica.

TTKY — Turk Tarih Kurumu Yayınlarınden

ტაბულების აღმარილობა

ტაბ. I 1. საკედლე მორების ურთიერთჭდობანი ნოსირის არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალების მიხედვით (კ. გაგოშიძე). 2. ჭდობის „სრულყოფილი“ სახე კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მასალების მიხედვით (ავტორების რეკონსტრუქცია). 3. 4. მორების ურთიერთჭდობანი, დადასტურებული „სიმაგრეზე“ (თ. მიქელაძის მიხედვით). 5. ვანში მიკელეული მორული კედლის თიხით შეღესილობის ფრაგმენტები (მ. ფირცხალავასა და გ. ყიფიანის მიხედვით). 6. მორული კედლის ვერტიკალური ჭრილი შეღესილობითურთ (ავტორების რეკონსტრუქცია). 7. მორების ორმხრივი კეთით შეღებილი ნაგებობის სტრუქტურა (ავტორების რეკონსტრუქცია). 8. „კოლხური სახის“ საფუძველი, საწყისი პროცესი (ავტორების რეკონსტრუქცია).

ტაბ. II ვიტრუვიუსის „კოლხური სახლის“ რეკონსტრუქციები არქიტექტურის ისტორიკოსთა და ტრაქტატის კომენტატორთა მიხედვით. 1. ჯოკონდო 1511წ. 2. ჩეზარე-ჩეზარიანო 1521წ. 3. მარინი 1836წ. 4. პერო 1684წ. 5. ძარლო-ამატი 1830წ. პერო 1673წ. 5. კარლო-ამატი 1830წ. 6. პერო 1673წ. 7. შუაზი 1909წ.

ტაბ. III ვიტრუვიუსის „კოლხური სახლის“ რეკონსტრუქციები არქიტექტურის ისტორიკოსთა მიხედვით 1-2 აგაბაძიანი 1950. 3. მშენიერაძე, 1959. 4. ლეჟავა 1976 5. გაგოშიძე 1974 6. სუმბაძე 1960.

ტაბ. IV 1-2, ხის ძვ. წ. X-ის „მრგვალი“ ნაგებობა ჩოლოქის მიდამოებში (ჯაველიძის მიხედვით) 3. ამავე ნაგებობის რეკონსტრუქცია (ავტორების მიხედვით)

ტაბ. V კოლხური სახლი (გ. ყიფიანი)

ტაბ. VI კოლხური სახლის შესაძლო ასახულობა მორული კედლების თიხით შეღესვის შემდგომ (გ. ყიფიანი)

ტაბ. VII 1. „ფრიგიული“ სახლი რუსკონის მიხედვით 2. „ფრიგიული“ სახლი შუაზის მიხედვით. 3. გვარგვიანიანი სივრცე სოფელ უდედან (გაგმის ფრაგმენტი ჩიტაიასა და შავიშვილის მიხედვით) 4. დარბაზული სახლები ქაბაძიანში (ჩიტაიას და შავიშვილის მიხედვით) 5. ორგამერიანი მცირეაზიული სამარხი კარალარიდან (ორლანდოსის მიხედვით).

ტაბ. VIII 1. დარბაზული სახლი წილოსანის მიხედვით. 2. ორგამერიანი ელინისტური ხანის აკლდამა გორდონის მახლობლად (იუნგის მიხედვით). 3. იგივე სამარხის დიდი კამერის ცრუგუმბათი. 4. კესონის უჯრედი შუაზის მიხედვით. 5. მცირეაზიული ორგამერიანი და დრომოსიანი სამარხი (მელინგის მიხედვით). 6. თრაკიული სამარხი (ოპერმანის მიხედვით). 7. კარიული ე.წ. დრაკონის სახლი (ვიგანდის მიხედვით). 8. „დრაკონის სახლი“ ქვის გვირგვინი (ჯონსონის მიხედვით). 9. ბორჯომის მიდამოებში დადასტურებული ქვის გვირგვინიანი სახლის გეგმა (აგაბაძიანის მიხედვით).

ტაბ. IX 1-2 უფლისციის მახლობლად, ბამბების კელზე აღმოჩენილი მესხური დარბაზის რეკონსტრუქცია, გეგმა, ფასადი (გ. ყიფიანი). 3. ბამბების კელზე მიკელეული მესხური დარბაზის ნაშთები (ავტორების ექსპედიციის საველენაზების მიხედვით).

ტაბ. X. ბამბების კელზე აღმოჩენილი დარბაზის აქსონომეტრული გეგმა რეკონსტრუქციის ელემენტებით (გ. ყიფიანი, ნ. ამაშუალი).

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

Таб.I 1. Связка стенных бревен по материалам носирской археологической экспедиции (по В.Гагошидзе).
2. „Совершенный“ вид связки по материалам колхской археологической экспедиции (реконструкция авторов). 3.4. Связка бревен из Симагре (по Т.Микеладзе). 5. Фрагменты глиняной обмазки бревенчатой стены из Вани (по М.Пирцхалава и Г.Кипиани). 6. Вертикальный разрез бревенчатой стены с обмазкой (авторская реконструкция). 7. Структура строения, составленного бревнами с двусторонней врубкой (реконструкция авторов). 8. Основание „колхского“ дома, начальный процесс (реконструкция авторов).

Таб. II. Реконструкции „Колхского“ дома Витрувия по историкам архитектуры и комментаторам трактата. 1. Джокондо (1511). 2. Чезаре-Чезариано (1521). 3. Марини (1836). 4. Перро (1684). 5. Карло-Амати (1830). 6. Перро (1673). 7. Шуази (1909).

Таб. III. Реконструкции „колхского“ дома Витрувия по историкам архитектуры. 1-2. Р.Агабабян (1950). 3. М.Гараканидзе (1959). 4. Г.Лежава (1976). 5. В.Гагошидзе (1974). 6. Л.Сумбадзе (1960).

Таб. IV 1-2. Деревянное „круглое“ строение X-го века до н.э. в окрестностях Чолоки (план и реконструкция по ПЮЗГ-ХIX). 3. Реконструкция этого же здания (Реконструкция авторов).

Таб. V. Колхский дом (реконструкция Г.Кипиани)

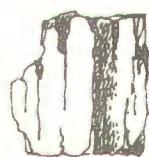
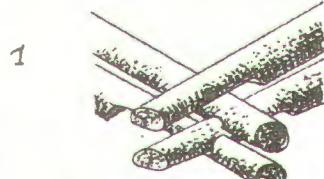
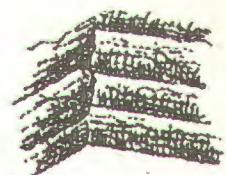
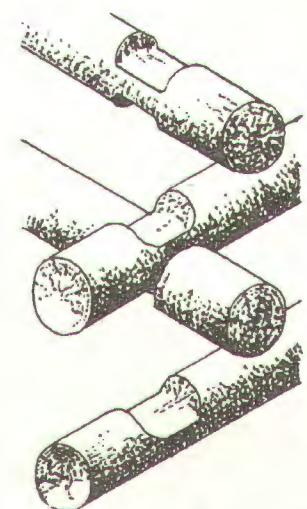
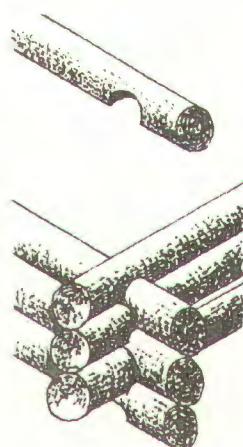
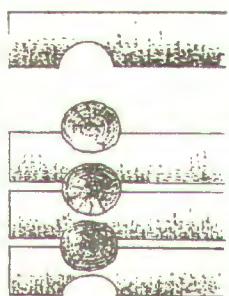
Таб.VI. Возможный вид колхского дома после обмазки глиной бревенчатых стен (реконструкция авторов).

Таб. VII. 1. „Фригийский“ дом по Рускони. 2. „Фригийский“ дом по Шуази. 3. Пространство с ложным куполом из деревни Удэ (фрагмент плана по Г.Читая и М.Шавишвили). 4. Дарбазные дома в с.Кваблиани (по Г.Читая и М.Шавишвили). 5. Двухкамерное малоазийское захоронение из Карапари (по Орландосу).

Таб.VIII. 1. Дарбазный дом по В.Цилосани. 2. Двухкамерная аклдама эллинистического периода из Гордиона (по Юнгу). 3. Ложный купол большой камеры той же аклдамы. 4. Ячейка кессонного перекрытия по Шуази. 5. Малоазийское двухкамерное погребение с дротосом (по Мелинку). 6. Тракийское погребение (по Оперману). 7. Карийский т.н. драконов дом (по Виганду). 8. Каменный ложный купол „драконова дома“ (по Джонсону). 9. План дома с каменным ложным куполом в окрестностях Боржоми (по Р.Агабиану).

Таб. IX. 1-2. Реконструкция месхетинского дарбази, обнаруженного вблизи Уплисцихе, на Бамбеби, план, фасад (Г.Кипиани). 3. Следы месхетинского дарбази, обнаруженные в Бамбеби (чертеж Г.Кипиани по полевым материалам экспедиции).

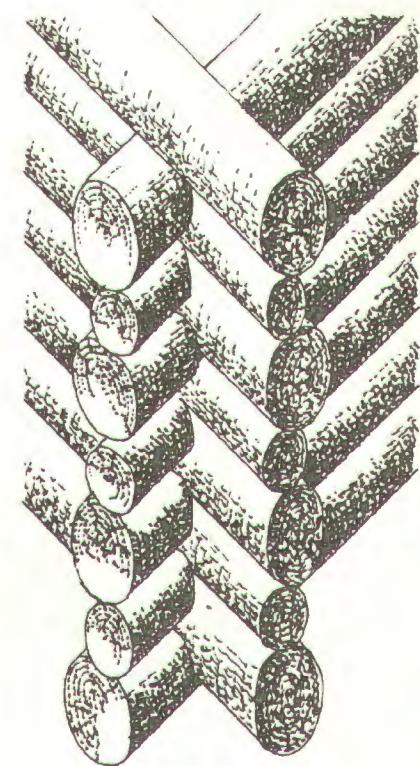
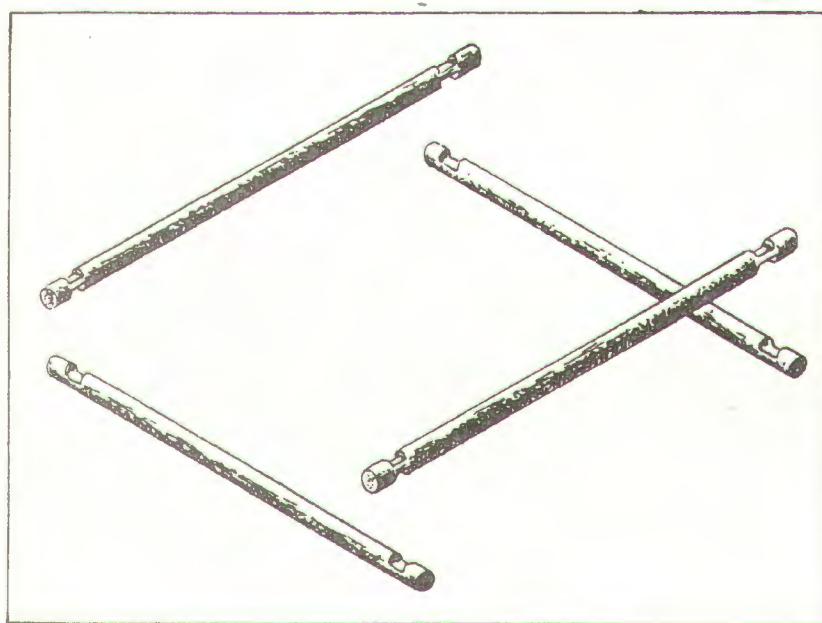
Таб. X. Аксонометрический план с элементами реконструкции месхетинского дарбази, обнаруженного в Бамбеби (Г.Кипиани).



5

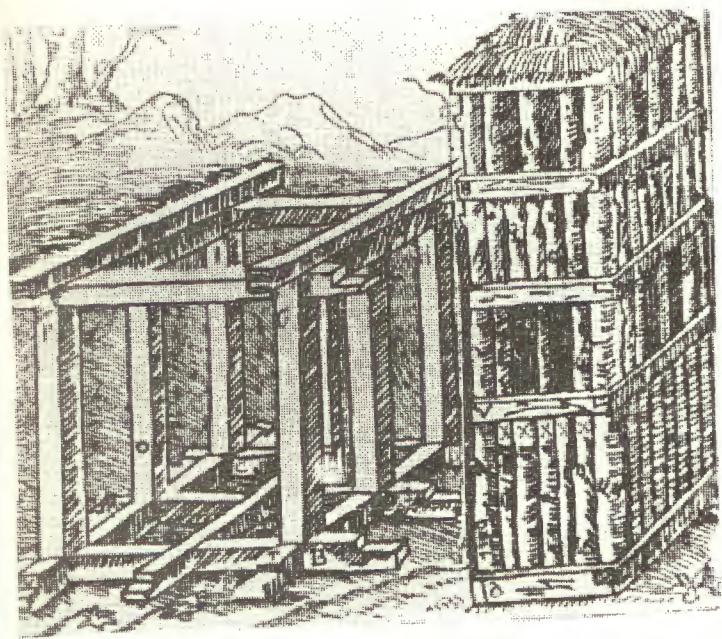


6

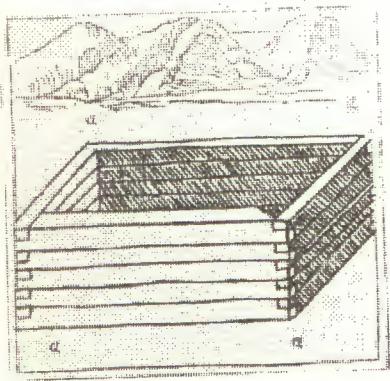


7

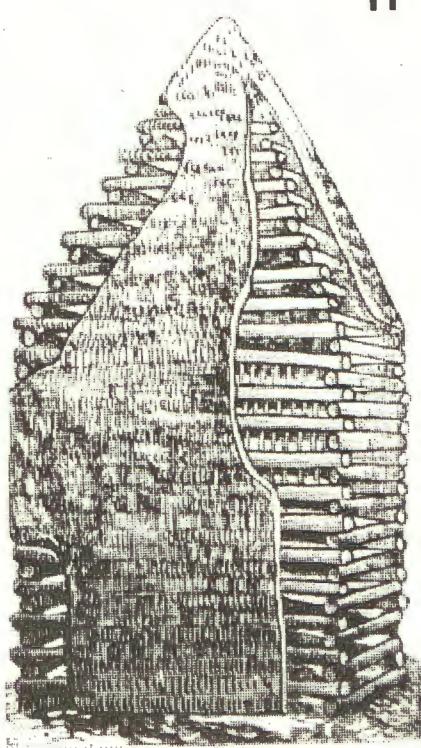
8



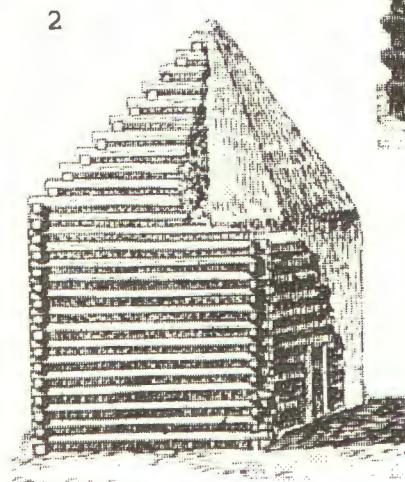
2



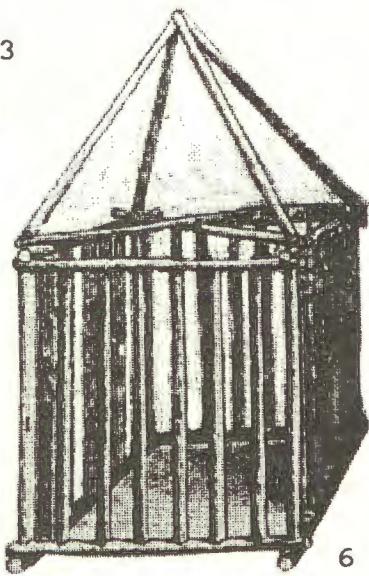
1



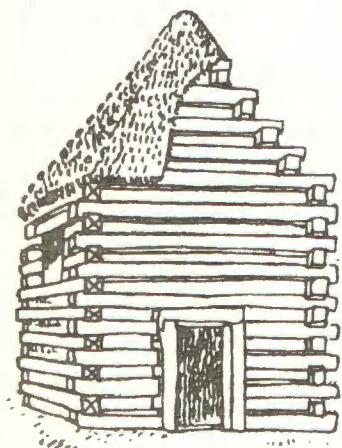
4



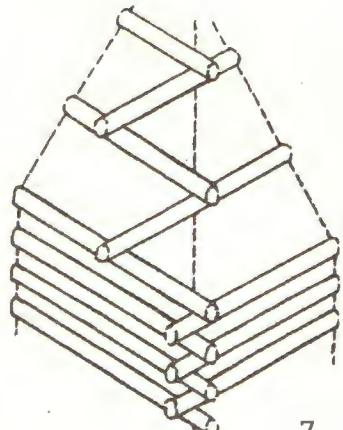
3



6

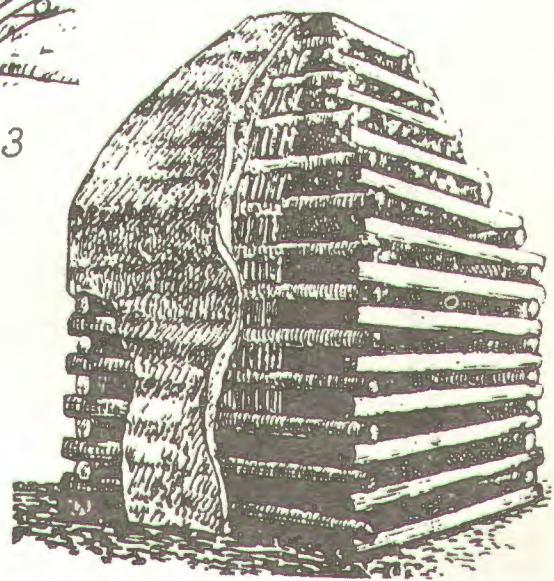
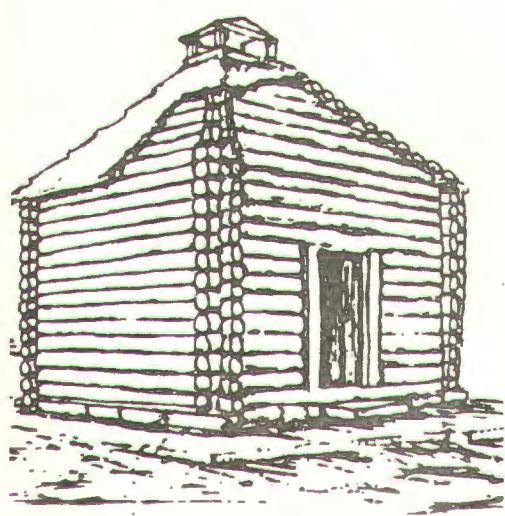
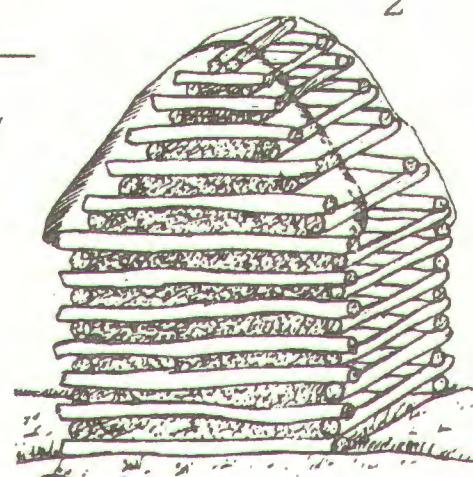
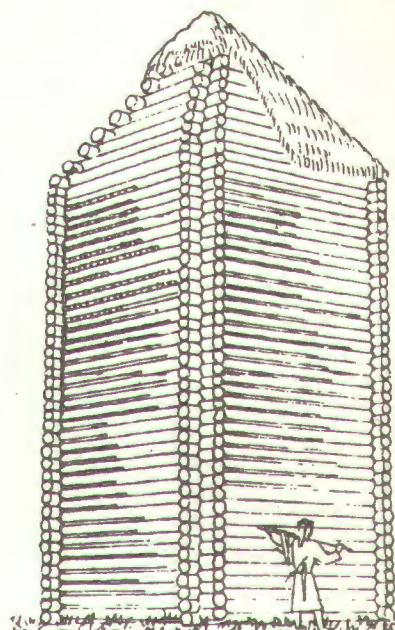
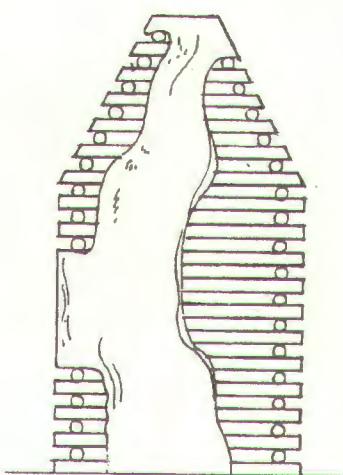
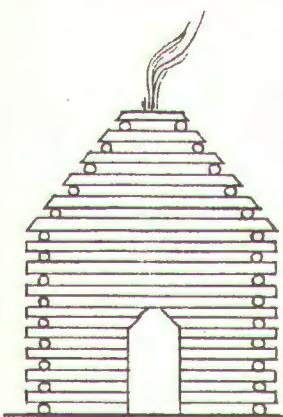
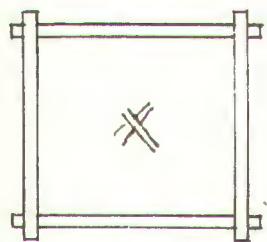


5



7

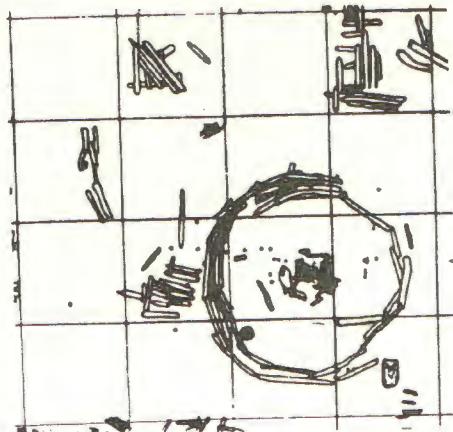
III



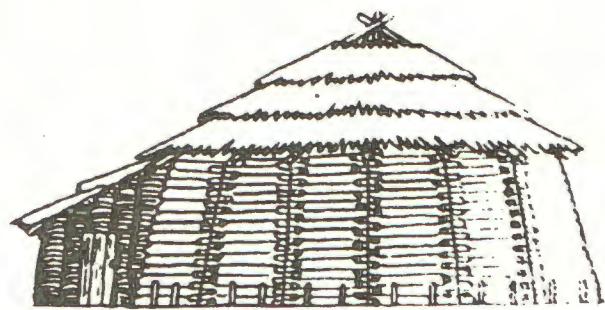
5

6

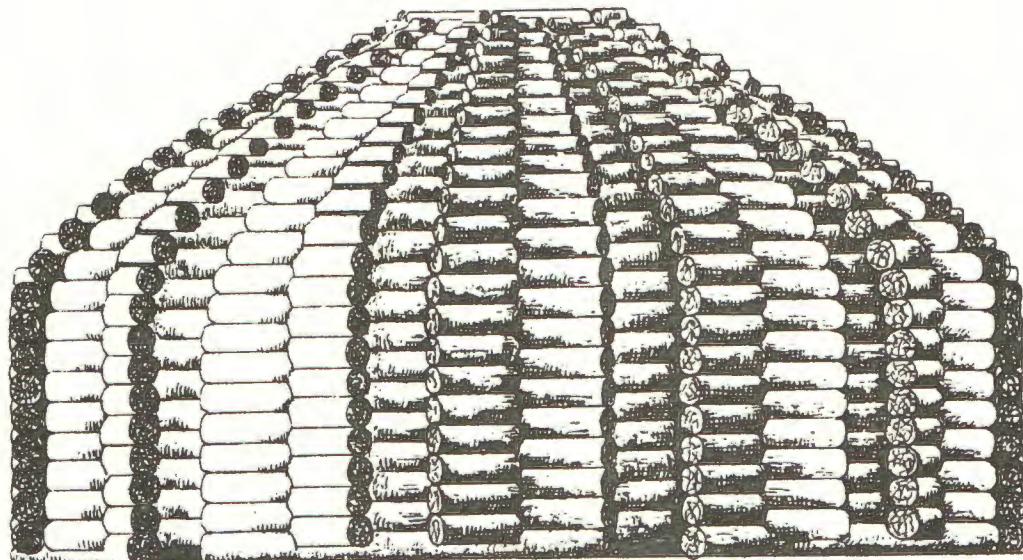
IV



1

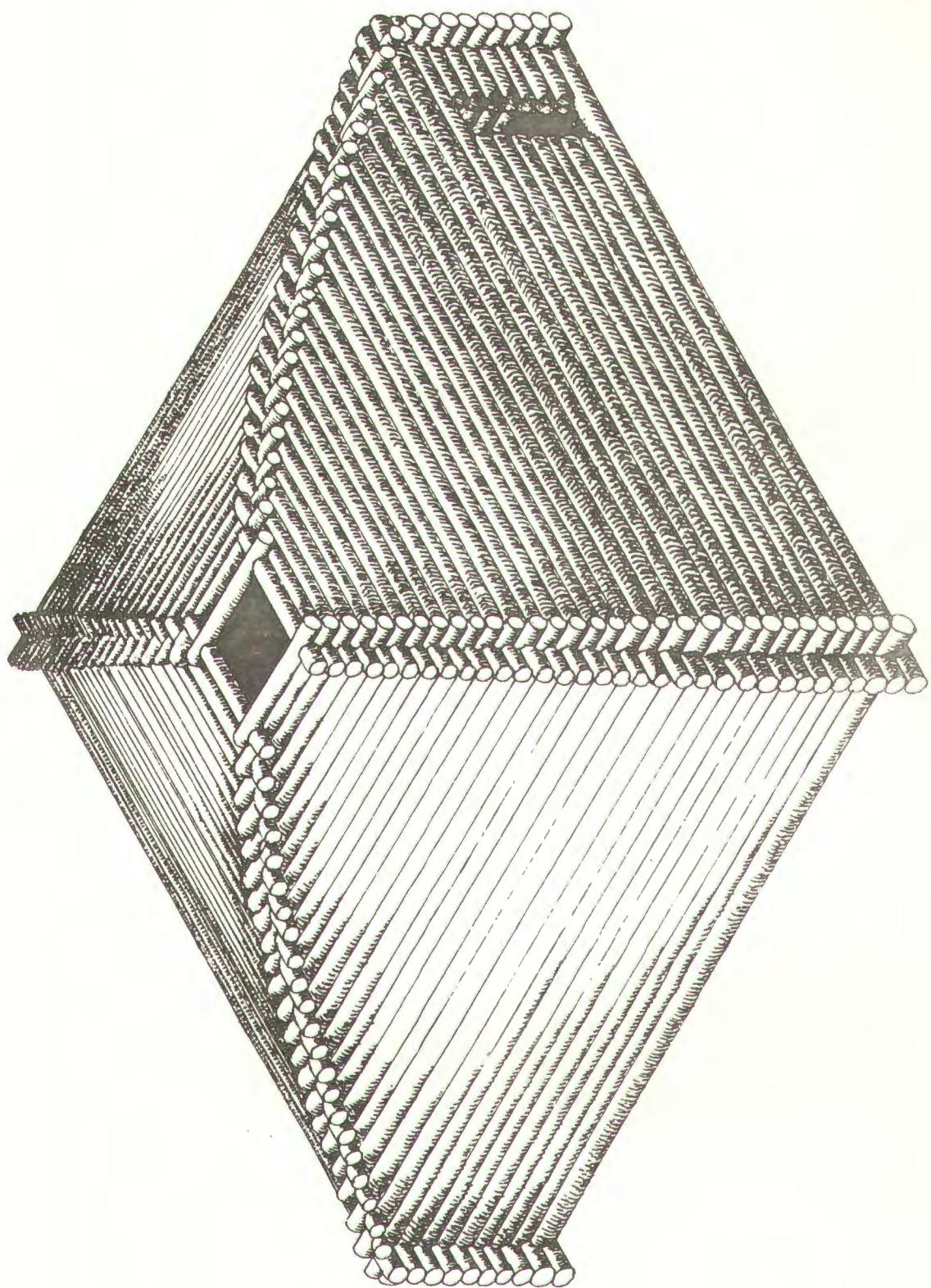


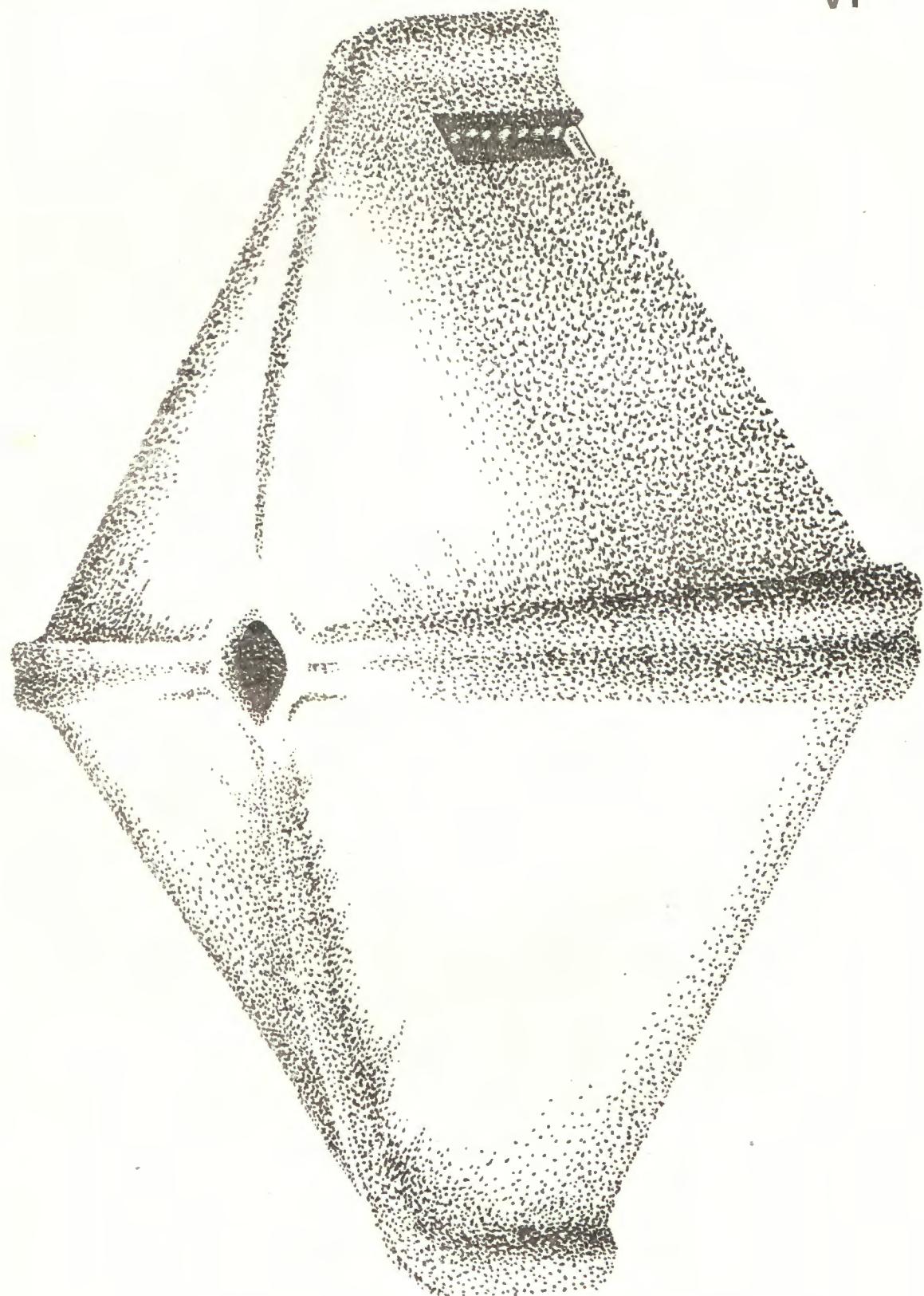
2

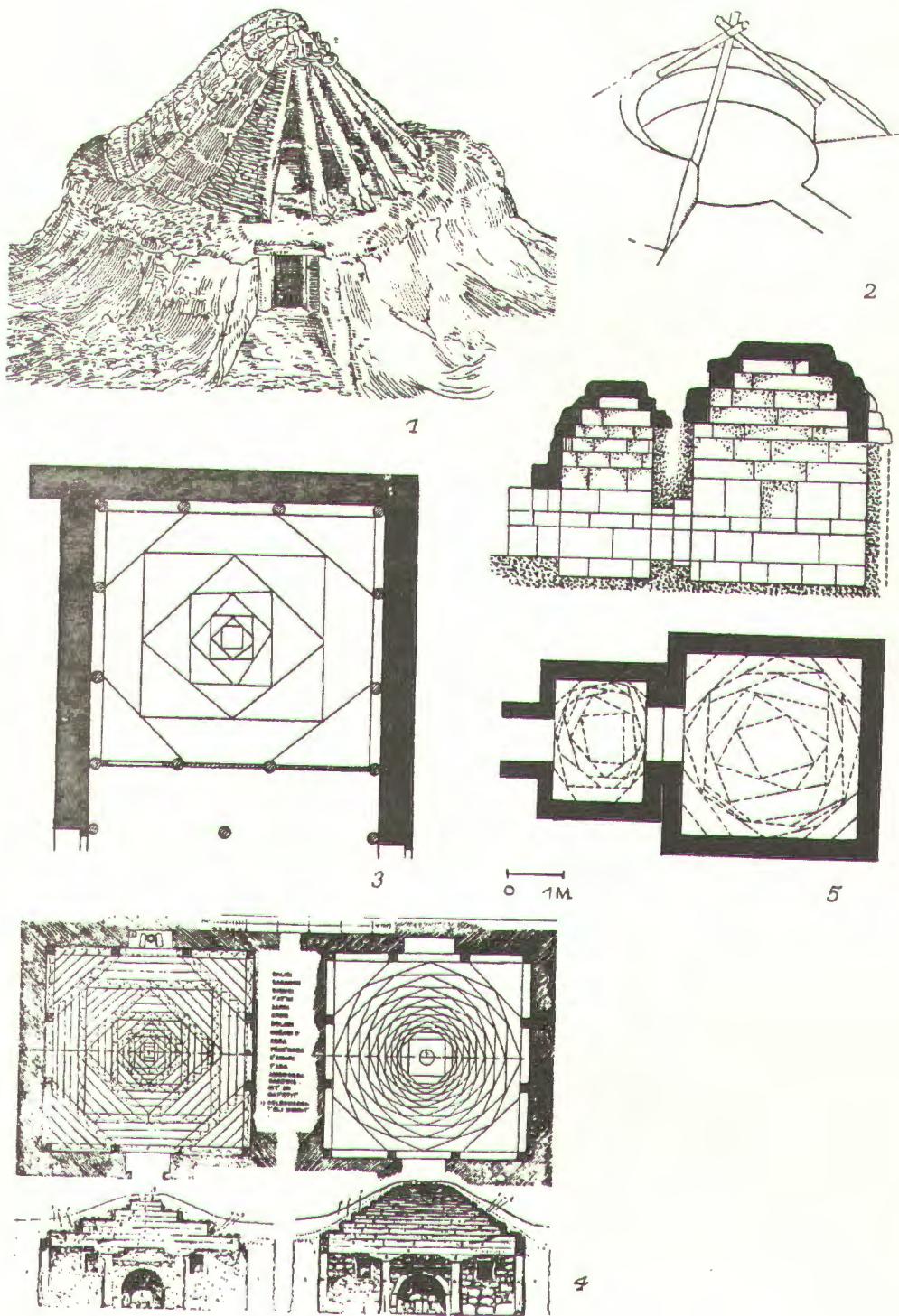


3

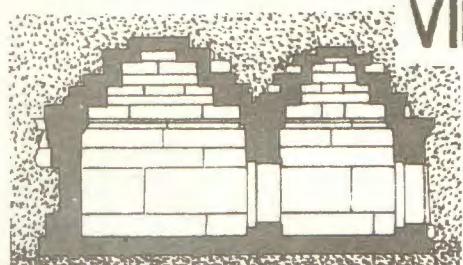
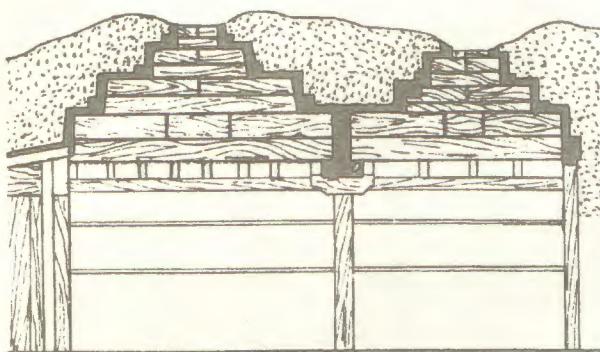
V



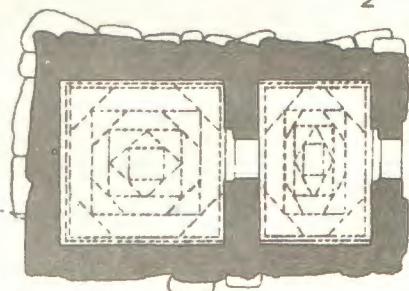




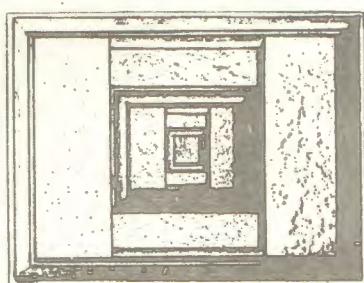
VIII



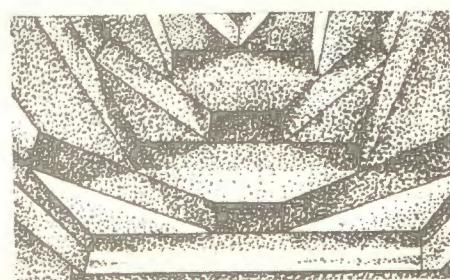
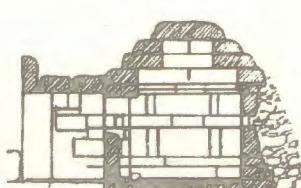
2



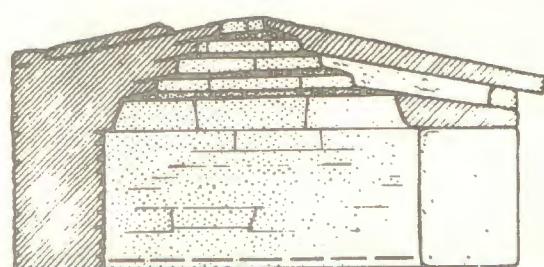
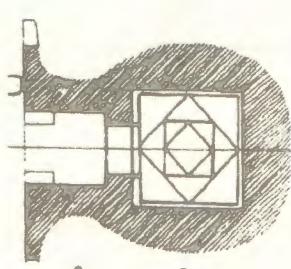
1



4

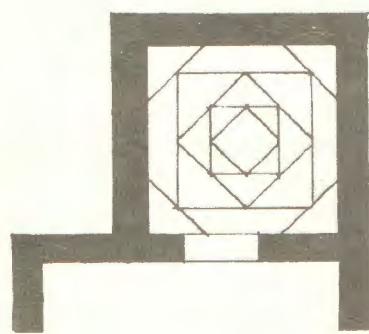


3



6

7

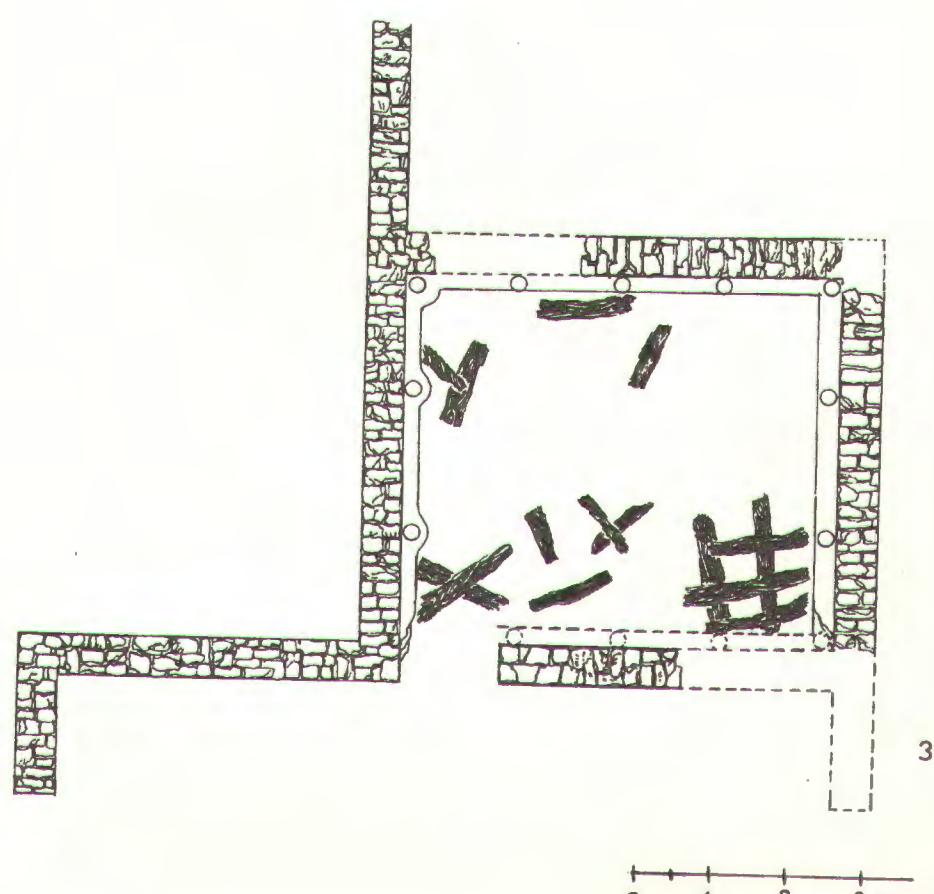
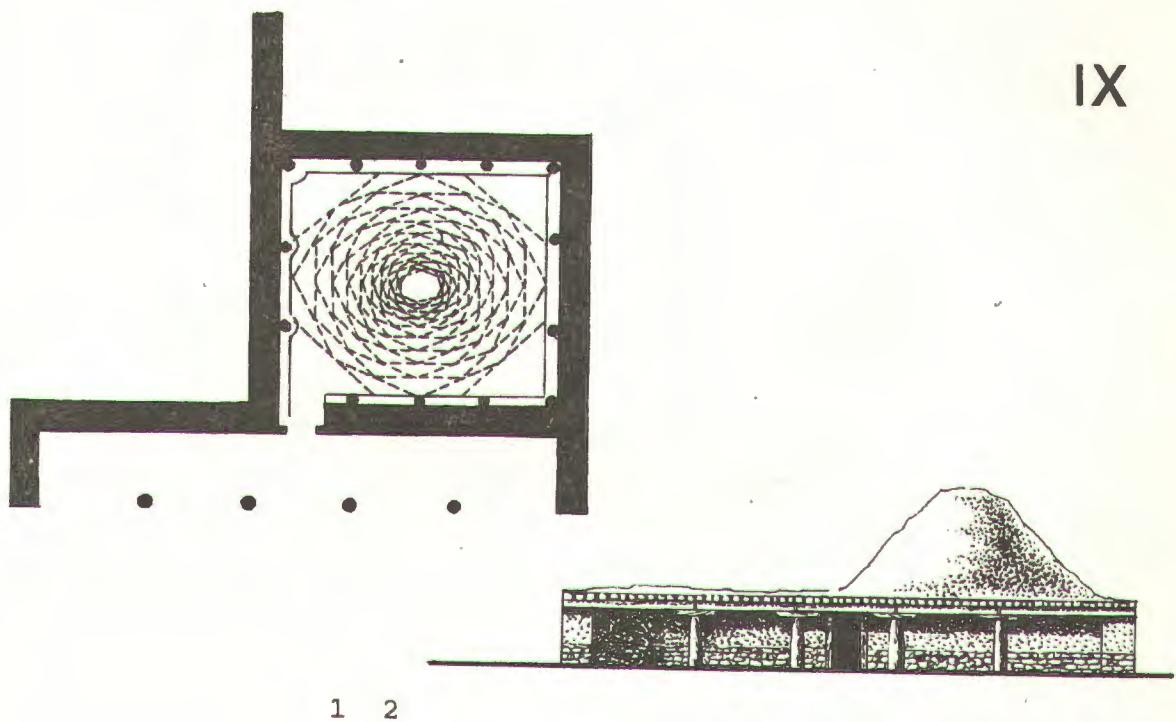


9

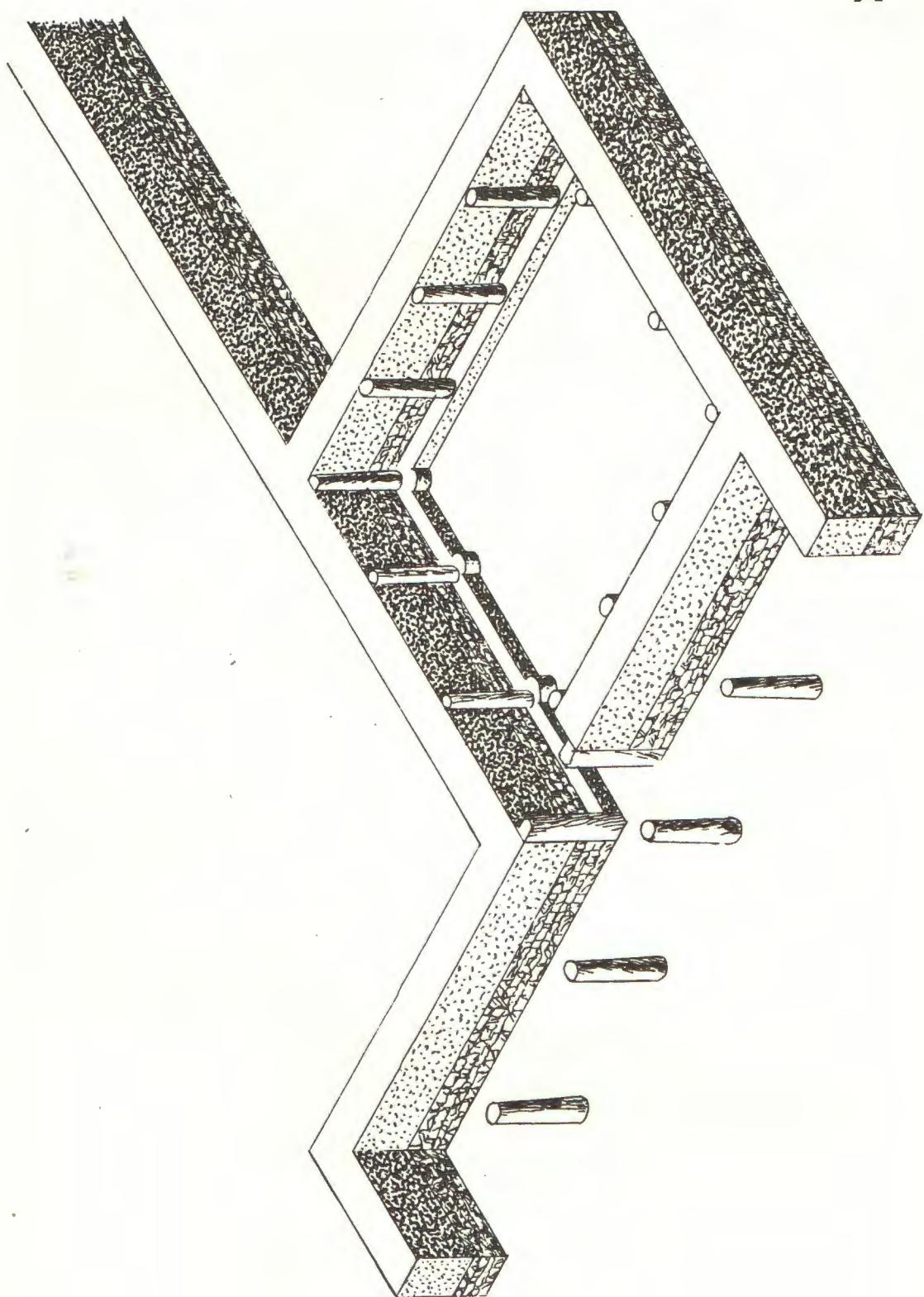


8

IX



X



სარჩევი

განსახილები ტექსტის	
ლათინური ორიგინალი	4
შესავალი	5
„გოლბური“ სახლი	6
„ფრიგიული“ სახლი	11
შენიშვნები	14
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	19
Латинский подлинник	4
Резюме	21
შემოკლებათა განმარტება	22
ტაბულების აღწერილობა	23
Описание Таблиц	24
ტაბულები	I-X
Таблицы	I-X

Гурам Кипиани

Нодар Амашукели

"Колхские" и "Фригийские"
дома

(На грузинском языке)

Тбилиси
1995

საგამომცემლო საწარმო „ცისარტყელა“
ტირაჟი 2000
ფასი სახელშეკრულებო